

PÉCS

TÖRTÉNETE

III.

A HÓDOLTSÁG KORÁBAN (1543–1686)

PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY – KRONOSZ KIADÓ
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

PÉCS TÖRTÉNETE

III.

Szerkesztő bizottság

VONYÓ JÓZSEF
elnök

BÁNKUTI GÁBOR, CSIBI NORBERT, FONT MÁRTA,
GŐZSY ZOLTÁN, KAPOSÍ ZOLTÁN, VISY ZSOLT

A bizottság korábbi tagjai

ÓDOR IMRE, SZITA LÁSZLÓ, T. MÉREY KLÁRA, VARGA J. JÁNOS, VARGA LAJOS

Készült a PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY szervezésében

Elnök: KERESNYEI JÁNOS
Titkár: PILKHOFFER MÓNIKA

Tagok:

BÁNKUTI GÁBOR, HUSZÁR ZOLTÁN, JARJABKA ÁKOS, KOCSIS MIKLÓS,
LÉNÁRD LÁSZLÓ, SÍKFŐI TAMÁS, VISY ZSOLT

A kuratórium korábbi tagjai

CSORDÁS GÁBOR, KISMÁNYOKI KÁROLY, KRIPPL ZOLTÁN, ÓDOR IMRE, P. MÜLLER PÉTER,
POLÁNYI IMRE (ELNÖK), RAJCSI PÉTER, TILLAI AURÉL, UJVÁRI JENŐ (ELNÖK)

PÉCS

TÖRTÉNETE

III.

A HÓDOLTSÁG KORÁBAN
(1543–1686)

FŐSZERKESZTŐ
VONYÓ JÓZSEF

SZERZŐK
SUDÁR BALÁZS – VARGA SZABOLCS – VARGA J. JÁNOS

PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY – KRONOSZ KIADÓ
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
PÉCS–BUDAPEST, 2020

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2020-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

print ISBN 978-615-6048-83-7

pdf ISBN 978-615-6048-84-4

A könyv kéziratának elkészítését az OTKA K 10891. számú pályázata támogatta.

Lektorálta
HEGYI KLÁRA

Megjelent a Pécs Története Alapítvány, a Kronosz Kiadó
és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
kiadásában, 2020-ban

Felelős Kiadó: KERESNYEI JÁNOS, ERÖSS ZSOLT, FODOR PÁL

© SZERZŐK
© SZERKESZTŐ
© FOTÓK ÉS TÉRKÉPEK KÉSZÍTŐI ÉS TULAJDONOSAI
© PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY
© KRONOSZ KÖNYVKIADÓ KFT.
© BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

Tartalom

Előszó (Fodor Pál)	9
Szerkesztői előszó (Vonyó József)	11
I. HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS	15
Írott források	15
Török források Pécs történetéről (Sudár Balázs)	15
Hivatalos iratok	15
Krónikák, útleírások	17
Irodalmi emlékek	18
Keresztény források Pécs történetéről (Varga Szabolcs)	18
Hivatalos iratok	20
Történetírói művek, útleírások	21
Irodalmi emlékek	22
A török kori Pécs ábrázolásai (Sudár Balázs)	22
Rajzok	22
Térképek	25
Metszetek	25
Kutatástörténet (Varga Szabolcs)	32
II. PÉCS TÖRTÉNETE A HÓDOLTSÁG KORÁBAN (1543–1686) (Sudár Balázs – Varga J. János)	37
Frontvonalban: Pécs és Szigetvár küzdelme (1543–1566) (Sudár Balázs)	37
Az 1543. évi hadjárat és annak első szakasza	37
Pécs bevétele	40
A szultáni látogatás	40
Kászim bég és a Jahjapasazáde família	41
Kászim bég és a pécsi szandzsák kiépítése (1543–1548) (Sudár Balázs)	43
Török előretörés: Dervis bég tíz éve (1548–1557) (Sudár Balázs)	47
Az erőpróba folytatódik: Sziget fölénye (1557–1566) (Sudár Balázs)	56
Pécs története 1566-tól 1600-ig (Sudár Balázs)	62
Mehmed bég és a szandzsák újabb átalakítása	63
Portyák	65
Hódoltatás „feketén”	66
A kacorlaki fiaskó	67
Zavaros évek	68
A kanizsai gyűrű szétpattan	69
Tirjáci Haszan: tartományszervezési kísérlet a Dél-Dunántúlon	70
Hátországi feladatok	71
Újabb fordulat: Kanizsa bevétele (1600)	72

Kanizsa eleste után (1600–1664) (<i>Sudár Balázs</i>)	72
Az első nehéz év (1601)	72
A tizenöt éves háború utolsó évei (1602–1605)	73
Pécs a kanizsai tartományban	75
1609. Határjárás	77
Tirjáki Haszan pasa Pécssett	77
Iszkender pasa: Pécsről a vezíri posztig	78
Pécsi csapatok Bethlen Gábor háborúiban (1621–1626)	79
Jakováli Haszan és a Memibegovicsok	81
Veszedelmes hétköznapok	82
Oszmán ünnep, 1639	83
Pécsi Redzseb sanyarú sorsa	84
Fenyegető csapatösszevonások, álhírek (1641–1651)	85
Pécsiek Kiskomárom ostrománál, 1651	85
Hátország, 1658	86
Zrínyi-Újvár	87
A török város pusztulása: 1664	87
1664 nyara	92
Vasvár után... (1664–1686)	93
A Délkelet-Dunántúl és Pécs felszabadítása az oszmán uralom alól (<i>Varga J. János</i>)	94
Bécsről Buda sikertelen ostromáig	94
Érsekújvár és Buda megvívása	98
Badeni Lajos a Délkelet-Dunántúlon	100
Pécs falainak védelmi képessége	102
Makár János támadása a város ellen	103
Pécs ostroma	104
Az 1686. évi hadjárat befejezése	107
III. PÉCS A KÁRPÁT-MEDENCE VÁROSHÁLÓZATÁBAN	109
Pécs a magyar városhálózatban (<i>Varga Szabolcs</i>)	109
Pécs a török városhálózatban (<i>Sudár Balázs</i>)	121
IV. A VÁROS TÁRSADALMA	127
Pécs keresztény lakossága (<i>Varga Szabolcs</i>)	127
A lakosság a hódítás pillanatában	129
Akik távoztak	135
Akik maradtak	138
Akik érkeztek	143
Iparosok és kereskedők	148
A városi autonómia változása	152
A keresztény lakosság a hódoltság utolsó évtizedeiben	157
Pécs muszlim lakossága (<i>Sudár Balázs</i>)	162
A lakosság létszáma	162
A szandzsákbég	162
A kádi	166
Az értelmiség	168
A katonák	171

A javadalombirtokosok (szpáhik és záimok)	171
A várvédő zsoldosok	173
A katonák és a város	178
A polgári élet szervezetei	180
Az alapítványok	180
A pécsi mukátaa	183
Iparosok, kereskedők	184
Nők a városban	186
A „vallás emberei”: imámok, müezzinnek, lámpagyújtogatók	188
Az imahelyek alkalmazottai	188
Mohamed leszármazottai	189
A hadzsik	190
Szúfik – az iszlám misztikusai	190
V. KULTÚRA, MŰVELŐDÉS, VALLÁS	193
Muszlimok (<i>Sudár Balázs</i>)	193
Irodalom	193
Klasszikus költészet	193
Ásík költészet	195
Próza	196
Zenei élet a hódolt Pécsen	199
A népzene	199
Az ásík költészet zenéje	200
A hadi zene	201
A klasszikus zene	202
Török legendák Pécsen	205
Idrész baba	205
Memi bég dzsámija	206
Platón sírja	207
Felirat a várkapu felett	207
Dervisrendek Pécsen	208
Halvetik	208
A keringő (mevlevi) dervisek	210
Idrész baba és a bektasi dervisek	213
Keresztények (<i>Varga Szabolcs</i>)	216
Pécs egyházi kincseinek a sorsa	217
A pécsi püspökök és a káptalan sorsa	220
Pécs vallási viszonyai a 16. században	225
A reformáció folyamata	227
A Pécsi Disputa	233
Katolikus továbbélés Baranyában a 16. században	237
A pécsi jezsuita misszió	239
VI. PÉCS VÁROSKÉPÉNEK ALAKULÁSA A HÓDOLTSÁGI KORÁBAN	247
Ami fennmaradt: középkori épületek (<i>Varga Szabolcs</i>)	247
A városkép a hódoltság idején (<i>Sudár Balázs</i>)	254
A város fő részei	254

Külvárosok	255
Városrészek (mahallék)	255
Erődítmények	261
Imahelyek, küllijék	263
Amivel Pécs gyarapodott: török épületek (<i>Sudár Balázs</i>)	268
Kászim pasa dzsámija	268
Jakováli Haszan pasa dzsámija	273
Ferhád pasa dzsámija	281
A bőrcserzők mecsetje – Ágoston téri templom	284
Idrész baba türbéje	285
A Szülejmán-dzsámi építési felirata	289
Memi pasa fürdője	291
Csorgók	294
VII. EPILÓGUS (<i>Varga Szabolcs</i>)	295
VIII. JEGYZETEK	297
IX. BIBLIOGRÁFIA	315
Rövidítések	315
Források	316
Felhasznált irodalom	321
X. MUTATÓK	341
Személynevek mutatója	341
Településnevek mutatója	349
Ábrák jegyzéke	352
Térképek jegyzéke	358
Táblázatok jegyzéke	359
XI. SUMMARY	361
XII. ÖZET	372

Előszó

Pécs a középkori Magyarország egyik legjelentősebb városa és egyik legfejlettebb régiójának központja volt. Szoros kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fűzték az ország központi településegyütteséhez, Pest-Budához, továbbá Erdélyhez, de Itáliához, Ausztriához és Dél-Németországhoz is. A mohácsi csata, majd a város 1543. évi török megszállása fokozatosan új pályára állította ezt a magyar viszonylatban igen nagy kiterjedésű települést, amely immár az oszmán városhálózatba is illeszkedett. Balkáni, kivált boszniai kapcsolatai miatt a Magyarországra (a hódoltságba) felkúszó balkáni-oszmán világ egyik „zászlóshajója” lett, az egész hódoltságra kiterjedő kulturális kisugárzással. A hosszú távú következmény: Pécs és a baranyai régió (Horvátországba átnyúló történeti részeivel együtt) azóta sem tért magához, fényévekre van ötszáz évvel ezelőtti nagyságától. Ezt a hatalmas változást és átalakulást követi nyomon ez a kötet, amely a *Pécs története* című, a Pécs Története Alapítvány által gondozott tudományos vállalkozás harmadik kötete. Azé a vállalkozásé, amely igen elmélyült, több évtizedes feltáró és előkészítő munkával, tanulmánykötetek sorával alapozta meg a korszakmonográfiák megszületését. Amint Vonyó József, a vállalkozás lelke (a szerkesztőbizottság elnöke) az egyik előtanulmánynak szánt kötet (*Pécs a törökkorban*. Tanulmányok Pécs történetéből 7.) előszavában megírta, a Pécs-monográfia török kort tárgyaló részének elkészítését eredetileg Szakály Ferenc vállalta, akinek szívügye és egyik legkedvesebb témája volt a Dél-Dunántúl 16–17. századi története. Tragikusan korai halála miatt azonban már nem tudta megvalósítani ezt a tervét. Így aztán sok időnek kellett eltelnie, amíg megértek a feltételek, és beértek azok a fiatalabb pályatársak, akik az időközben megszületett kutatási eredményekre és főleg saját idevágó alapkutatásaikra támaszkodva vállalkozhattak a rég várt kötet megalkotására. A Varga Szabolcs–Sudár Balázs szerzőpárosnál (akikhez egy fejezet erejéig a jeles történész, Varga J. János is társult) aligha találhattak volna alkalmasabb személyeket a szerkesztők, hiszen – mint a bibliográfiában is idézett számtalan tanulmányuk bizonyítja – már hosszú évek óta szisztematikusan tárják fel a város és tágabb környezete török kori történetének legkülönbözőbb aspektusait. Aki a kötetet elolvassa, meggyőződhet róla, milyen előnyökkel jár az, amikor egy jól képzett magyar történész egy jól képzett oszmanistával fog össze egy ilyen téma megírására.

A szerzők munkájának értékelése nem egy ajánló előszó feladata, de annyit mindenképpen el kell mondanom: ennek a kötetnek nemcsak az az érdeme, hogy teljes, pontos és világos képet ad Pécs hódoltság alatti életéről és sorsáról, hanem az is, hogy aki elolvassa, az az egész korról, az egész török hódoltságról is átfogó képet kap. A kötet „mintakönyvként” szolgálhat ahhoz, hogyan kell valódi „helytörténetet” írni, amikor a „partikuláris” mindig az egészben elhelyezve jelenik meg.

A *Pécs története* monográfiásorozat fontos állomásához érkezett. Megérte a várakozás, tartalmas, színvonalas és szép kötet született. Számomra azért is nagy öröm a megjelenése, mert a szerzők az általam vezetett Bölcsészettudományi Kutatóközpont (azon belül a Történettudományi Intézet) munkatársai, s mert a kiadás érdekében a Kutatóközpont baráti szövetséget kötött a Pécs Története Alapítvánnyal és a Kronosz Kiadóval. Biztos vagyok benne, hogy ez a fontos könyv mind a szakmabelieknek, mind az érdeklődő közönségnek sok örömet fog okozni, aminthogy boldogult Szakály Ferenc is nagy tetszéssel forgatná. Engedjék meg annyi elfogultság, hogy az ő emlékének ajánljam.

Budapest, 2020. június 10.

Fodor Pál
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
főigazgatója

Szerkesztői előszó

A Pécs Története Alapítvány által szervezett, a város történetének feltárását célzó kutatási program újabb eredménye a *Pécs története* monográfiásorozat – hosszabb kihagyás után megjelent – újabb kötete, mely a város török hódoltság alatti históriáját tárja fel az olvasók előtt.

Az Oszmán Birodalom egész területén nagy tiszteletnek örvendő török utazó, Evlia cselebi rajongással írt a korabeli Pécs gazdagságáról, épületeinek szépségéről, a város és lakói sokszínű és tartalmas kulturális, tudományos életéről. Nagy művében, az *Utazások könyvében* olvasható, 1663 nyarán tett pécsi látogatásának élményeit rögzítő leírásából egy – az akkor már 120 éves oszmán uralom hatásait (is) tükröző – virágzó város képe bontakozik ki.

„A szívet rabló Pécs városa leírásának teljessé tétele

Olyan város ez, hogy az ott élők sohasem látnak bút vagy bánatot...

Minden lakosa kötöttség nélkül, örömteli és gondtalan szabad ember: éjjel-nappal beszélgetnek, a világ baját elfelejtik, sokan vannak közülük, akik a jelen pillanattal törődnek, vezetők az úton, s a nép legistenfélőbbjei, mivel e régi város a vallástudósok gyülekező-, a szónokok szülő-, a költők és hitharcosok lakóhelye, különös és csodálatos égtáj. A vallástudósok a különös tudományok és bőséges bölcsesség birtokosai. A tapasztalt orvosok és a gyorskezü sebészek páratlanok, mivel a bölcs Platón leszármazottai. Ezért [a város] népe tapasztalt orvos.

Vizének és levegőjének a hatása miatt minden gyerek rendkívül értelmes és ügyes, nagyon tiszta származású és tanult, természetétől fogva okos. Így számos könyvet és sok százezer verssort tökéletesen tudnak fejből. Emlékezetük olyan erős, hogy e végvidéken hozzájuk hasonló nincs...”

Evlia cselebi

A magyar társadalom nagy része előtt azonban máig inkább ezzel ellentétes jelenetek elevenednek meg a másfél évszázadra gondolva. Korábbi történeti munkákból, az általános és középiskolai történelemoktatás során szerzett ismeretek alapján a virágzó magyar állam összeomlása, a török hadak dúlása, a magyar lakosság kifosztása, évszázados értékek elvesztése – keresztény templomok lerombolása és hagyományok veszélybe kerülése – kapcsolódik a török uralomhoz. Ennek oka az is, hogy a kutatásban az 1970–1980-as évekig, az oktatásban még további évtizedekig a valóban mindig pusztítást és pusztulást hozó hadjáratok és csaták leírása került a középpontba – a magyar végváriak, őket segítő parasztok hősiességével, áldozatvállalásával együtt. Mert értékelésüket, az egymásnak feszülő erők megítélését – különösen az oktatásban, nevelési célokat szolgálva – gyakran a rosszul értelmezett nemzeti pátoz torzította. A tanórákon máig háttérbe szorul a hódoltság társadalmának, hétköznapijainak, gazdasági és szellemi életének sokoldalú és reális bemutatása. Ezen a helyzeten a történeti kutatás 1970-es évektől produkált gazdag eredményei, változtatást sürgető megállapításai is csekély mértékben tudtak módosítani.

Melyik álláspont igaz a hódoltság területe, s azon belül Pécs tekintetében? Virágkort vagy pusztulást hozott a városra a török uralom? Az oszmánok csak romboltak, vagy értéket is teremtettek? Mi lett a monográfiatorozatunk előző darabjából megismert, jelentős kulturális és gazdasági centrumként funkcionáló, impozáns épületekben gazdag város sorsa 1543 után?

Ezekre a kérdésekre keresik a választ a sorozat újabb, harmadik kötetének szerzői. S a helyes válaszokat újabb kérdésekre adott tárgyyszerű reflexiók révén adják meg. Nem csak a török hódítás, a város oszmán igazgatásának és a térségben betöltött politikai, katonai szerepének eseménytörténetét tárják fel, újabb elemekkel, ismeretekkel gazdagítva a korábbról ismert képet. Behatóan vizsgálják a változások következményeit is. Miként alakult át a város lakossága? Mi lett a korábbi keresztény népesség sorsa, hogyan alakult helyzete? Milyen társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok alkották a megtelepedő új, muszlim lakosságot? S hogyan alakult a fokozatosan csökkenő számú keresztények tagozódása? Milyen volt a kapcsolat a két népcsoport között? A törökök pusztították vagy felhasználták a régi épületállományt? Mit építettek a korábbiak mellett vagy a megsemmisültek helyén? Mindezek hatására szegényedett vagy gazdagodott a városkép? Milyen örökség maradt mindebből az utókorra? Megszűnt vagy átalakult Pécsnek a térség gazdasági életében betöltött szerepe? S ugyanez a kérdés tehető fel a szellemi élettel, a kultúrával kapcsolatban is. E tekintetben a szerzők – külön-külön – arra is keresik a választ, mivel járultak hozzá a Pécsen élők vagy a városhoz kötődők az oszmán és a keresztény kultúra értékeinek fejlesztéséhez, illetve megőrzéséhez. Miként arra a kérdésre is: mikor és kik rombolták le a középkori Pécsen? És a kérdőjelek sora folytatható...

A válaszoknak köszönhetően valóban egy sokszínű és gazdag város képe bontakozik ki a könyv lapjain – de alapvetően más városé, mint amelyet Kászim bég csapatai 1543-ban elfoglaltak. A korszakot jól ismerő szerzők a források teljességre törekvő feltárása, az eddigi kutatási eredmények és értékelések kritikus felhasználása, tárgyyszerű értékelése révén alkottak képet a török kori Pécsről. Mégpedig újat. Olyat, amely mind a magyar, mind a török oldalon tapasztalható érzelmi – esetenként ideológiai, politikai – indíttatású értékelésekkel, ezekre épülő sztereotípiákkal szemben, azokat elvetve ábrázolja a korabeli város életét, lakóinak sorsát, lehetőségeit, eredményeit és keserveit.

Akik elolvassák a könyvet, nem egy városfalak közé zárt mikrovilágot ismernek meg. Olyan várost és lakosságát, melynek minden eleme sok szállal kötődött szűkebb és tágabb környezetéhez. E kötődések, a velük járó kapcsolatok révén Pécs muszlim és keresztény lakosai egyrészt befolyásolták a környező – sőt, esetenként távolabbi – települések és térségek viszonyait, másrészt viszont azok hatásai alakították az itt élők lehetőségeit, a város arculatát, mind anyagi, mind szellemi értelemben.

Pécsnek mindvégig szerepe volt az oszmán közigazgatásban, akkor is, amikor nem volt igazgatási központ, hanem a mohácsi, majd a kanizsai szandzsákhhoz tartozott. Azok bégjei is szívesebben tartózkodtak a kies és gazdag városban, mint a közigazgatási egységüknek nevet adó – stratégiaileg esetleg fontosabb, de szegényesebb – kis településen. Az itt állomásozó katonaság éppúgy részt vett a dél-dunántúli harcokban, itteni várak és palánkok ostromában vagy védelmének megerősítésében, mint Bethlen Gábor háborúiban. Annak jelentősége sem hanyagolható el, hogy – különösen a háborús időkben – egyik központja volt a török utánpótlás biztosításának. Nem beszélve a sokszínű kulturális kapcsolatokról. A főként balkáni területekről származó muszlim lakosság nem szakította el azokat a szálakat, melyek szülőhelyéhez kötötték. Ennek hatása éppúgy érzékelhető a vallási építményekben, intézményekben működésében, mint az itt készült kerámiák mintázatában, az ötvösmunkák technikájában vagy az életmód legkülönbözőbb elemeiben – az öltözködéstől, az étkezési szokásokon át az ünnepek megüléséig. Sudár Balázs plasztikusan érzékelteti ennek megnyilvánulásait és jelentőségét azzal is, hogy a különböző jelenségeket – legyenek azok épületek, szervezetek, kulturális produktumok, jelenségek stb. – rendre az Oszmán Birodalom más területeinek hasonló momentumaival összevetve, a hasonlóságokat és különbségeket árnyaltan bemutatva ismerteti és értelmezi azokat. Nagymértékben segítve ezzel az olvasót abban, hogy a korabeli valóságot hűen tükröző képet alkothasson róluk.

Minden korból ellenére a keresztény lakosság is ápolta kapcsolatait a külvilággal – felekezeti tekintetben éppúgy, mint gazdasági téren. Fontos szerepet játszott ebben az a nem szűnő érdeklődés

a térség és a város iránt, mely a sérült érdekeiket érvényesíteni akaró egykori egyházi méltóságok, illetve világiak részéről nyilvánult meg. Hasonló hatású, bár más indíttatású jelenségként értelmezhetjük a katolikus hitet e térségben is megőrizni, terjeszteni igyekvő jezsuiták 1612. évi megtelepedését és ezt követő szervezőmunkáját Pécsen és térségében. Fontos szerepe volt a gazdasági kapcsolatok fenntartásában és fejlesztésében annak, hogy a raguzai kereskedők felismerték Pécs lehetőségeit a Balkán és az északi területek közötti közvetítő kereskedelem bonyolításában.

Mindezek révén gazdagodott, erősödött a város és lakossága mind anyagi, mind szellemi tekintetben, ami lehetővé tette, hogy maga is gazdagítsa környezetét.

Innen nézve kevésbé lepődhetünk meg Evlia lelkesedésén, melyet Pécs látványa váltott ki belőle. De nem feledhetők – és a kötet egyes fejezeteinek írói sem hallgatták el őket – azok a veszteségek, melyeket a hagyományos magyar kultúra, hagyományok, vagy akár a lakosság egyes csoportjai szenvedtek el a majd másfél évszázad alatt. Ha nem is elsősorban a megszállás hétköznapijai, hanem a háborúk következtében, melyek során a keresztény csapatok éppúgy okoztak súlyos sérelmeket a magyar lakosságnak, mint az oszmán katonák. E tekintetben elegendő Zrínyinek a Pécs pusztulását eredményező 1664. januári felszabadítási kísérletére emlékeznünk.

Szerzőink gondos és modern szemléletű munkája eredményeként született meg az első önálló monografikus feldolgozás a magyar történetírásban egy jelentős hódoltsági város történetéről. Más, hasonló sorsú települések történetét is feldolgozták, ezekben azonban csupán önálló fejezetként tárgyalták a török kori eseményeket és viszonyokat. E tekintetben legjelentősebbnek a Szeged monográfiájában Szakály Ferenc által írt kismonográfiányi részt minősíthetjük. A magyarországi török hódoltság minden bizonnyal legfelkészültebb 20. századi kutatója a népesség alakulására, a gazdaságra és a kulturális viszonyokra koncentrálni adott rendkívül alapos, adatokban is gazdag leírást a korabeli Szeged életéről. Tudományos igénnyel. Így inkább a szakmabeliek tudják hasznosítani, mint a nagyközönség. Kötetünk megírása és szerkesztése során arra törekedtünk, hogy ne csak szakmailag hiteles, hanem egyben közérthető és olvasmányos könyvet adhassunk az olvasók kezébe. Ebben az összevetésben önmagában is komoly szakmai eredménynek tekintjük a könyvet, ami Sudár Balázs, Varga Szabolcs és Varga J. János érdeme. Eröss Zsolt szerkesztőnek köszönhető az esztétikus megjelenés, melyet a szerzők által válogatott gazdag képanyag és az ő adataik felhasználásával Nagy Béla által készített szemléletes térképek is megalapoztak.

A monografikus feldolgozás nem előzmények nélküli. A szerzők nem csak régebbi országos és helytörténeti forrásközlésekre, könyvekre és tanulmányokra támaszkodhattak. A Pécs Története Alapítvány által szervezett kutatási program keretében is születtek olyan eredmények, melyeket hasznosíthattak. Az Alapítvány 1998-ban konferenciát szervezett a török kori magyar történelem különböző részletei legjobb magyar kutatóinak – Szakály Ferenc, Dávid Géza, Hegyi Klára, Fodor Pál, Timár György, Molnár Antal, Balázs Mihály, G. Etényi Nóra, Szita László – részvételével, melynek anyagát *Pécs a törökkorban* címmel 1999-ben kiadta a *Tanulmányok Pécs történetéből* sorozat 7. köteteként. Ennek Sudár Balázs és Varga Szabolcs tanulmányaival kibővített változata jelent meg *Pécs a hódoltság korában* címmel a Kronosz Kiadó és az Alapítvány *Pécsi Mozaik* sorozatának 2. köteteként. Két fontos forrásközlés került forgalomba a *Források Pécs történetéből* című sorozat keretében. A 3. kötetben Hegyi Klára: *Török források Pécs 16. századi történetéhez* című munkájában közölte az általa feltárt török forrásokban Pécsre vonatkozó, fontos gazdaság- és társadalomtörténeti adatokat tartalmazó részleteket. A 4. kötetben Sudár Balázs értelmező magyarázatokkal adta közre Evlia cselebi monumentális munkájának Pécsen szerzett élményeit rögzítő terjedelmes részletét. A forrásközlést olyan tanulmányokkal egészítette ki, melyek anyagát szervesen tudta beépíteni a szintézis szövegébe. Varga Szabolcs *Írem kertje* címmel a nagyközönségnek szóló, népszerű könyvben foglalta össze a város török kori históriáját, melynek részletes angol és török nyelvű rezüméi önálló füzetekként is megjelentek. Varga J. János már jóval korábban publikálta a török alóli felszabadító háborúk történetét összefoglaló munkáját. További, a török kori Pécs történetének egy-egy szegmenséről készült, illetve ilyen részleteket tartalmazó írások jelentek meg a *Tanulmányok Pécs történetéből* sorozat további kötetében Gerő Győző, Szita László és Retzlerné Gál Éva tollából.

Abban a reményben nyújtjuk át könyvünket a Kedves Olvasónak, hogy sorozatunk első két darabja méltó folytatásaként fogja értékelni. S abban is bízunk, hogy a benne felhalmozott ismeretek, valamint a mű szemlélete egyaránt segíteni fogja a korszakkal foglalkozó szakemberek kutató-, illetve a történelemtanárok oktató-nevelő munkáját. A török kor iránt érdeklődő laikusok pedig nemcsak új információkat, érdekességeket fedezhetnek fel benne, hanem elolvasása és a benne foglaltak végiggondolása nyomán reálisabban ítélik meg a korábban annyi – pozitív és negatív – előítélet miatt esetleg félreismert hódoltságot. Azt is reméljük, hogy a részletes angol és török nyelvű rezümék külföldiek érdeklődését is felkeltik Pécs története és annak hódoltság kori szakasza iránt.

Pécs, 2020. június

Vonyó József
főszerkesztő

XI.

Summary

The current edition is the third book of the eight-volume monography series published as part of the research program organised by the History of Pécs Fund, in which its authors comprehensively summarised the history of Pécs under the Ottoman rule. The editors find the publication as an organic continuation of the previous two volumes. The first one (vol. I.) providing an overview of the settlement from prehistoric times to the events of the Catholic era marked by the foundation of the bishopric. In contrast, the second volume (vol. II.) immerses its readers into the history of medieval Pécs.

Evliya Çelebi, the Ottoman traveller, wandered across the Ottoman Empire in the 17th century meticulously describing its settlements, expanding on Pécs at the time – Pecsuj in Turkish language – with great enthusiasm, introducing its wealth and the colourful cavalcade of its cultural life. In the *Book of Travels*, one meets the image of a flourishing city reflecting a 120-year Ottoman influence, as recorded by the author who relates the experiences of his visit of the summer of 1663. His description is of great interest since the 150-year Ottoman occupation is mostly associated with destruction, decay and the loss of values from the Hungarian perspective. It is no surprise, as their reality in Hungary in this period of time was filled with the above-listed facts. Nevertheless, from a Turkish viewpoint, despite the existential crisis of the borderlands, Pécs could become a flourishing cultural centre where one could find all the spiritual and artistic values characteristic of the innermost regions of the Ottoman Empire of the day. People could enjoy the bazaar, the baths, the mosques and the minarets “stretching into the sky”, where muezzins called the believers to prayer just like anywhere else in the Ottoman Empire. In the monasteries you could find the mysticists of Islam, the dervishes contemplating and also children who were engaged in curving the Arabic characters on their sheets.

Did balance exist in the case of Pécs? Did the Ottoman period bring decay or a golden age? Did the Ottomans only destroy things, or did they also generate values? What happened to the economic and cultural centre abundant in impressive edifices that we have learnt about in the previous volumes (times after 1543)? The authors of the third volume venture to find answers to these questions. They not only explore the events of the invasion, or examine the Ottoman management of the city and its political and military function it fulfilled in the region, but they also provide a thorough analysis of the aftermath. What transformation did the population go through? What happened to the previous Christian population? What social and vocational groups made up the new Muslim population, which settled in the city? How did the structure and stratification of the shrinking Christian community change? What relationship was formed between the two nationalities? Did the Ottomans destroy or utilise the building stock? What did they build in place of the destroyed houses and next to those that remained? As a result, did the cityscape impoverish or improve? What legacy was left for future generations? Did the economic role of Pécs in the region cease or transform? The same question could be raised for cultural, intellectual and spiritual life. Both authors seek answers to the question of how the citizens or the people related to the city and how this attitude contributed to develop and preserve Christian and Ottoman cultural values. They also attempt to describe when and who demolished the medieval city of Pécs.

Thanks to the answers, a colourful and abundant image of the city unfolds on the pages of the volume – but basically, it is a picture of a different city compared to the one invaded by the troops of Kasim Bey in 1543. The authors, as knowledgeable scholars of the era, made an accurate image by the comprehensive exploration of authentic sources, and the critical use of previous research data to accomplish an objective evaluation of Ottoman Pécs. This new approach discards earlier stereotypes both on the Hungarian and Turkish sides.

These stereotypes arised from emotional – or sometimes political and ideological – bias, to introduce the life and the possibilities of the city as well as the achievements and the struggle of its citizens.

Balázs Sudár wrote the first part of the volume from the Ottoman aspect, while Szabolcs Varga is the author of the Christian viewpoint.

I. Historiographical Overview

(Balázs Sudár – Szabolcs Varga)

In the forthcoming chapter, the authors provide a multi-perspective overview of the Turkish (Ottoman) and Hungarian (Christian) sources, as well as of works processing them, source publications – with a perspective on international literature as well. In particular subchapters, the available stocks and types of written sources are reviewed together with informative visual representations from both sides. The unit also provides insight into difficulties due to the lack of sources. The devastation and the failure to generate written sources in Hungarian language during the Ottoman period resulted in the fact that the reconstruction of urban life and Hungarian society was only possible by using secondary sources. Thus the picture of the 16th-century conditions were pieced together by Ottoman censuses, while those from the 17th century were generated by government organisations and church institutions. The exquisite record of the flourishing 16th-century Protestant culture is the “Pécs Dispute” by György Válaszúti and the telling reports by the Jesuit fathers who settled here in the 17th century. These are partly complemented by the works of Humanist historians writing about Pécs, as well as by accounts of travellers and visitors. The unique descriptions of the city, however, are not associated with them, but an Ottoman traveller, Evliya Çelebi, who paid a visit in Pécs in 1663. In the lack of his work, we would have minimal data about Ottoman Pécs since it collects significant pieces of information from diverse sources and uses them as a guideline. Beyond the previously mentioned events relevant nationwide – such as the siege of 1664 and the liberation war –, reports and censuses also provide crucial knowledge. Although most of the visual images, for example, the engravements depicting the siege have minor importance, a few drawings by military engineers show the layout of the city created after the retake, and a panoramic picture from the mid-18th century depicts the conditions of the Ottoman era. Szabolcs Varga introduces the research about the history of Ottoman Pécs and practically speaking that is the focal point to start the exploration of the present volume.

II. The History of Pécs during the Ottoman Era (1543–1686)

(Balázs Sudár – Varga J. János)

The authors of the chapter provide us with a comprehensive historical overview on the events: Balázs Sudár covers the period from the occupation of the settlement until the retake, while János J. Varga discusses the path leading up to the recapture and the circumstances of the siege. Still, this chapter is more than a straightforward account of the events. Besides decisive clashes one gains insight into the daily life of the city and its vicinity as well as the history of families and careers of some key figures. Readers may find from the course of events the ones enumerated with regards to the territories of Ottoman Hungary, the far-flung corners of the Ottoman Empire and the neighbouring countries that exerted influence on the Christian citizens of Pécs, as well as the possibilities and activities in the South Transdanubian region. The introduction of correlations supports the understanding of the role and weight of Pécs in the local events. Among them, there is a focus on the Ottoman invasion and the related wars of defence as well as on the decisions made upon the conflicts between the Hungarian Kingdom and Transylvania. These include economic and collective psychological consequences. The chapter sheds light on the structure and mechanisms of the Ottoman political system through several details.

The Ottoman history of the city could be divided into three major parts. The first is the period of the conquest (1543–1566): Pécs was turned into a city of the “frontline”, the central city and the heart of the Ottoman conquest, which fought a fierce war with the neighbouring settlement, Szigetvár. In 1566, the dilemma found its solution when Szigetvár came under Ottoman control following a campaign of the Sultan and thus, a new

chapter opened in the life of Pécs: the calm era of “civic” development (1566–1600). In 1600 the key settlement of Western Transdanubia Kanizsa was invaded, which led to the complete reorganisation of the region. A new province was established, which was formally governed from Kanizsa; nevertheless, the centre was practically Pécs. The city has earned its rightful place in the Ottoman urban network. A long uninterrupted development characterised the third stage until they burned Pécs down in 1664. It was still possible for the city to recover; however, Pécs could not remain under Muslim control for long; it was ultimately taken back by Christians (1600–1686). The Ottomans invaded Pécs in the framework of the military campaign of 1543 which intended to secure the corridor along the Danube previously occupied in 1541 and to capture the territories west of the river. Following the battle of Mohács, the Ottomans had broken into the town in 1526 and during the civil war, Ottoman troops appeared under the walls of the settlement. Due to the permanent threat by the Ottomans, a significant number of people, including the members of the social elite had left earlier. At the same time, the leader of the weakened defence lines with the guards abandoned their location at the beginning of June 1543. Thus, the troops of Kasim Bey who visited the episcopal seat on diplomatic purposes could occupy the town without any resistance, and possibly even Suleyman paid a short visit in their latest loot of the period.

Kasim was appointed as the leader of the Mohács sanjak in order to establish the Ottoman military-administrative unit, which, after his relocation, was taken over by Dervis Bey for approximately ten years. He strengthened the sanjak, occupied the neighbouring forts and palisade forts, implemented taxation, which was realised with his military force of 3500 soldiers. Though the sanjak was named after Mohács, the seat and the headquarters of the controlling Bey in power always remained in Pécs due to its well-developed infrastructure, its function in the road network and its significant fortification works. While reading the chapter, one learns about the influential Yahyapashazade dynasty controlling the region to which Kasim belonged to, although not as a descendent of the bloodline.

The consolidation of Ottoman rule faced severe obstacles in the first few decades. The most significant fortification of the area, Szigetvár, and other garrisons meant permanent threat. The perpetual wars and the balance of forces, the series of attacks and counter-attacks brought a continual existential crisis, which did not promote peaceful civilian life. Moreover, from the mid-1550s the impetus of the Ottoman invasion was broken, and the Christian party with the leadership of Márk Horváth and later Miklós Zrínyi gradually gained more power: the Ottomans of Pécs were pushed back to the line of the river Danube. In 1557, Pécs suffered a severe attack, but the besieging forces did not try to take over the fort, instead, the town was looted and burned down, which could mean the first greater devastation of the medieval settlement. It could also be the time when the Christian inhabitants were evicted from behind the city walls, which was accomplished by the 1570s, and later only the suburbs held a significant number of Christian communities.

The Ottomans in Pécs were rescued from the increasingly distressing situation by the campaign of Suleyman the Magnificent in 1566. As Szigetvár was taken over, the direct threat ceased, and all the attempts to expand the Empire were controlled from Szigetvár. The borders were moved further to the west; thus Pécs got out of the frontline and became part of the hinterlands, which marked the rare opportunity – considering the fact of being under Ottoman rule – of starting a civic development. This relatively protected status provided the possibility to avoid the clashes of Long Turkish War, another unusual exception in the era. The settlement gradually fulfilled the functions of the hinterland: the supplies for the forces were accumulated and stored, and the troops might have overwintered here. Once the Crimean Tartar Khan, Gazi Giray, spent the winter in the town and had disputes to prepare the military campaign from the location, which fact also contributed to the prestige of the settlement and supported both the economic growth and cultural development. The Pécs troops participated in clashes, mostly in the South Transdanubian area and at some occasions on farther frontlines. The occupation of Kanizsa in 1600 brought a radical change particularly for the South Transdanubian frontline and the territories under Ottoman control. The Pécs Sanjak was rendered to the newly organised Kanizsa province, and Pécs became the most important settlement. It is not by chance that it was considered the informal seat of the vilayet. Several personalities playing an authoritative role in leading the territory appeared in Pécs and in some way took roots. Tiryaki Hassan Pasha, the hero of the Long Turkish War became the personal advisor of the Sultan, and was honoured by the title of vizier to control Buda in the later years of his life. Still he never forgot Pécs: he made a religious foundation here, a turbe and a madrasah and presumably he was also buried here. His successor and patron, İskender Pasha, a close

acquaintance of Gábor Bethlen, was also born in Pécs. The Pécs troops also participated in Bethlen's wars and thus, a minor local clan, the Memibegovich could rise. According to legends, they took part in the occupation of the town, and even if it was not the case, they made considerable donations and initiated constructions. In the 17th century two members of the family, father and son, Sarkosh İbrahim Pasha and Yakovali Hassan Pasha had a decisive role in the development of the settlement. Due to their work, one of the centres of the clan was established in Pécs, and such cultural peculiarities relate to their names as the settlement of the whirling dervishes. It is symbolic that the most complete mosque which remained from the Ottoman rule is related to Yakovali Hassan Pasha.

The 100-year development of Pécs turning into an Ottoman town was broken by the military campaign led by Miklós Zrínyi and Julius Hohenlohe in 1664. Zrínyi, on the one hand had, been preparing to take back Kanizsa for good; on the other hand, the Ottoman conquests of 1663 led to an imperative scenario. In the unfortunate situation, the Christians decided to attack: Zrínyi and Hohenlohe chose an unusual timing for their undertaking by initiating the event in winter. The troops serious in number were avoiding Kanizsa and Szigetvár and arrived under Pécs between 27 January and 7 February. The castle was not taken over; however, the city was burnt by Zrínyi, and thus the most significant Ottoman centre in Transdanubia perished. (It is not known to what extent Pécs could recover from the devastation in the next twenty years). The tragic turn in the life of the settlement, however, proved to be a tremendous military success on behalf of the Christian community, since the Ottoman storage facility was destroyed. It resulted in a hopeless turn since the Ottomans of Kanizsa and finally even the Ottoman campaign of 1664 was doomed to failure, as the troops were left without any supply. With his strategic move, Zrínyi derailed the military plans of Fazil Ahmed Pasha diverting the Ottoman forces from their original military strikes; thus he caused immense suffering for the Transdanubian population, but still saved the country from ultimate destruction.

The final chapter of the Ottoman period of Pécs began almost twenty years after the winter campaign led by Miklós Zrínyi in 1663–1664, with Kara Mustafa grand vizier's attack against Vienna in 1683, which was followed by the landslide collapse of the Ottoman rule in Hungary. The liberation of Pécs in 1686 was one of the short episodes and a secondary event in the whole of the liberation war, nevertheless in the life of the town it meant a crucial turning point for a new era. János J. Varga, based on his analysis regarding international relations as well as diplomacy, informs us in detail about what new routes the troops of the Great Turkish War took, and talks about their success until they met the unit of 23,000 soldiers led by Louis William, Margrave of Baden-Baden under Pécs on 16 October 1686. The well-equipped troops had no challenge to face when they met the demolished city walls, fences and gates with a group of 1,000 soldiers defending the town. The Ottomans gave up the city and withdrew into the fortification together with the citizens immediately. Following a six-day long siege and cannon attack, they ran out of water supply and surrendered.

By recapturing Pécs, it was possible to liberate Siklós and Kaposvár and to burn up the bridge at Osijek.

Pécs became a crucial logistic seat of the Christian forces and thus, it fulfilled further functions in achieving military success against the Ottoman rule – like the victory to take over Nagyharsány (1687), Szigetvár (1689) and Kanizsa (1690) – beyond the river Drava.

III. Pécs in the Urban Network of the Carpathian Basin

(Balázs Sudár – Szabolcs Varga)

The Ottoman rule brought unusual times. The conquerors were not able to annex and hold the invaded territories completely, while the Christians were not able to take them back, neither did they give them up. Thus the Ottomans renounced a series of “administrative” roles and left everyday tasks to be managed by the conquered Christian communities and expected no more than loyalty and taxation from their subjugates. The Christian world could remain, nevertheless without its institutional framework organised in grass-root communities. On the other hand, the Muslim and Christian worlds were separated. Beyond taxation and economic affairs there was no contact between them. It resulted in a double world existing parallel to one another: The Christians tried to survive, while the Muslims attempted to get hold of their positions. Thus, two basic settlement networks formed next to each another: one that was inhabited by Muslims and the other

by Christians. If a city accommodated Christians and Muslims as well, it belonged to both. Pécs was such a settlement.

Szabolcs Varga – relying on historiography – argues that the town remained part of the Hungarian urban network even after falling under the Ottoman rule in 1543. He bases his argument on the relations connecting the settlement with the major centres of the Hungarian Kingdom and Transylvania. According to his argument Pécs was considered one of the most developed settlements in the Hungarian Kingdom, a cultural and economic centre, as the single most potential city in one of the most developed regions in the vast triangle of Zagreb–Szeged–Fehérvár. It preserved its leading role, and even the Pashas of the Kanizsa vilayet preferred to station here and not at their seat. Although the Christian population continually decreased and the German people left, traditional cultural relations, the Church and a broadened commercial scope remained intact throughout the 16th–17th centuries. The contact between the Unitarian Church with Transylvanian towns and the Jesuits with Zagreb was significant in the 17th century. Due to these relations, Pécs, although belonging to the Ottoman Empire in a geopolitical sense, from a functional perspective and with certain restrictions, could remain a member of the Hungarian urban network.

According to Balázs Sudár's research, the "Turkish world" of the Ottoman rule was limited to some fortified settlements located a long distance from one another, not even reaching 200 in number against the several thousands of Hungarian villages. Hence Muslim territories did not form a block, only a few islands in the sea of Hungarian villages. The conquerors had some elite forces and citizens, but not a population to inhabit a region. Thus, they had no villages either, solely fortifications of which a few dozen had civilians and those we can consider Muslim towns. The institutions and facilities promoting civic lifestyle appeared in them such as religious foundations, mosques, high schools, baths, caravanserais, dervish monasteries and courts. Among them, only six were considerable with imperial standards, and Pécs was one of them. The achieved status found its roots in the medieval background, the development in the same era, partly conserved in the Ottoman period, along with the cultural and economic relations, as well as the central geographical position of the town. The decrease of its former military function did not lead to a loss in urban life, rather the opposite, a flourishing civic period. Following 1566, the settlement far from the front lines and clashes for a hundred years turned to a place where even the leading Ottoman families could settle permanently. Thus, it became a great hub of the Ottoman urban network, relating it not only to Buda and Pest but also to the Ottoman cities of the Balkans.

IV. The Urban Society

Not a sudden, but a radical change took place in the composition of the population regarding its ethnic, religious and social structure. A significant number of people fled from the city after 1526 and 1543, but the town did not get underpopulated, and although decreasing in number, the inhabitants remained Christian. In the beginning, the invaders settled military forces, then artisans in gradually increasing numbers, to be followed by tradesmen and religious personalities. The compound of Pécs citizenry demonstrated a dual and ever-changing character.

The Christian population of Pécs (*Szabolcs Varga*)

In a brief introduction, Szabolcs Varga reveals the difficulties in methodology due to the available sources, which pose a challenge in the reconstruction of the Christian society of the era. For a starting point, an overview is provided on the status of the Christian population right at the moment of the conquest. The estimate regarding the total number of the inhabitants of the community at the beginning of the 16th century is about six thousand people led by the church and the civic elite. The number of the most documented ecclesiastics reached to 300 people, of whom 4 per cent are known by name. Only partial data remained concerning the secular society from the period between 1526 and 1543. The author provides some examples by introducing the career of some ecclesiastic and secular personalities. He analyses situations taken from contemporary documents, considering what impact both the perpetuated Ottoman threat and the civil war

escalating due to the dual kingship following 1526 had on the medieval city. These instances suggest that the threat of uncertainty led to the migration of the elite. The particular cases do not replace full value censuses; thus, the rate of changes in the whole population in 1543 is unclear; nevertheless, a serious rearrangement could take place due to the transfer of sovereignty.

In the lack of data, it is not precisely known how many Pécs citizens chose a new residency in 1543. It is certain that the majority of the clergy left, quite a few of them moved to Pressburg following the episcopal court. Almost the entire German citizenry fled, of whom a significant number took service at the royal court in Vienna or became an official in the chamber. The nobles of Pécs and the Hungarian citizens, according to sources of a later date, – using their previous contacts – settled beyond the line of the river Dráva in Kapronca, also in Vienna, in Pressburg and Košice in the Upper Hungarian territories, and in almost all of the significant Transylvanian towns. According to the disclosed documentation, it is unclear whether they fled immediately after the fall of Pécs, had left earlier, or decided to move at a later time. To define the number and composition of those who stayed also poses a challenge, even though the Ottoman public administration kept thorough accounts of the taxing population and tried to keep them in place, which coincided with the interest of those who remained and trusted to find their lives back on track. The citizens who stayed in Pécs did not have to leave their homes according to Islamic law. The criteria of the Ottoman tax census modified every once in a while was difficult to follow.

Nevertheless, we may ascertain for the first decades that a considerable rate of the population exchanged while their total number remained the same. The most significant fluctuation took place among the less wealthy people. Till 1566, Pécs had been attacked multiple times, which resulted in the devastation of some of its parts. Having occupied Szigetvár, the number of the new Muslim settlers within the city walls increased. As a consequence, more and more inhabitants moved out of the town surrounded by the walls, which brought a relevant growth in the population in the eastern suburb called Malomszeg. Based on the census of 1579, the author has an estimate of 1,300 Christian inhabitants, who thus became a minority in comparison to the 4–5,000 Muslim residents.

Due to the lack of other sources, the surnames of the people who settled in Pécs may suggest their Christian identity. Accordingly, the circle of incomers mostly included people from the surrounding villages and in small numbers from the town of Tolna, Mohács and Valkóvár or Valkó county. Amongst the Christian inhabitants, a significant rate were Croatians, South Slavic Slavonians, as well as Orthodox Serbians whose majority settled after the conquest. Besides the South Slavic arrivals, other peoples also came to settle on the territory under Ottoman conquest, like the Latins, who were from the province of Ragusa, the Jews and Gypsies called Kipts. The so-called Italians and Latins were names used in the census to refer to people from Ragusa who played a crucial role in enhancing the significance of Pécs in business and trade. By the 1570s, their role had been taken over mostly by Bosnian Catholic merchants. In the early 17th century, an astounding number of Hungarian Christian settlers migrated in the place of the extinct families, however, transmigration from the villages in the vicinity could not substitute the absence of the former community.

Pécs was situated at the border of two worlds, and their merchants and venturesome burghers were familiar with the geographic locations of major places from the inlands of the Balkan Peninsula through the Great Hungarian Plain of Hungary to the wealthy cities of Europe. Although we know little about the rate of individual crafts, sources suggest they were mostly goldsmiths. The role of Christians in trade remained significant. The weekly markets of the city were frequented from the whole region and played a crucial role in long-distance trade as well. The merchants acted as regional distributors in cattle trade, and some of them even operated a slaughterhouse. Wine trade was still a lucrative branch in which citizens of different social classes participated. Pécs functioned both as a regional centre in distributing import goods from Western countries, as well as a depository of merchandise from the East. Besides, locally produced calf and sheep leather were also offered.

This Christian community organised its life in a city of changed legal status. The Ottomans hardly interfered with the everyday activities of Pécs since they had neither the demand nor enough officials to do so. Most of the time, they were contented with Christians paying their taxes and not creating any confusion. Nonetheless, the status of Christian inhabitants was greatly influenced by the rank of their settlement in the Ottoman urban network. In this respect, the author distinguishes three categories of cities under Ottoman

rule. Pécs finds its place in the middle between the Southern settlements under total Ottoman control and the market towns of the Great Hungarian Plain with no military significance, having preserved relatively many rights. Pécs, being less critical from a military perspective, could maintain its rank in the region earned in the medieval era and became the centre of the Ottoman rule. It was only vaguely reflected by the autonomy of the Christian community, great in number but gradually pushed to the suburbs. It had a judge vested by the power of the communities whose activity was supported by a mayor and a council of uncertain legal status. The authority of the city council was effective in issues of internal ecclesiastic administration. From the mid-16th century onward, due to the conditions of religious denominations, it operated as a Unitarian council of the Church. The various forums of Ottoman jurisdiction – such as the palace of the bey or qadi, the customs officer, the offices of the chief architect and the city supervisor – had more significant formative influence considering public life in contrast to the market towns of the Great Hungarian Plain.

Often, even in the conflicts between Christian denominations the qadi or the bey himself rendered judgement. The Hungarian governance experienced further limitations in its remit of legal competence in the 17th century.

From the Ottoman sources, a progressively stringent image of life unfolds. While from a religious aspect, success was achieved by extracting concessions, vexing Christian inhabitants became widespread and not only by the Ottomans who were afraid of the conquered majority. Even on the other side of the border, the locals were viewed in a more hostile way, which is proven by the atrocities committed by Zrínyi's troops following the siege in January 1664.

The Christian troops did not spare their fellow believers during their raids, and the settlement became burnt down. The inhabitants fled or died, and newcomers arrived from Bosnia and Croatia to take their place in the final decades of the conquest. Thus, the rate of Hungarians further decreased among the Christians who gathered mostly in the western (Szigeti) suburb, dealing with viticulture and farming. Following the liberation war of 1686, Pécs provided the sight of devastation.

The Muslim population of Pécs (*Balázs Sudár*)

Balázs Sudár estimates that the population of the city was about 5,500–5,700 inhabitants of which 4,500 may have been Muslim and 1,000–1,200 Christian. Then, he discusses the prominent figures and classes of Muslim society. The author bridges the lack of sources by providing a plastic image of each stratum of the Ottoman society, including their place and function in everyday life. He places the members of the Muslim society of Pécs into categories characteristic of the whole of the Empire, thus explicating both particular and general aspects.

The most influential personalities of the local elite were the sanjakbeys responsible for maintaining military and civic order. According to Ottoman public administration, the local beys were often replaced; nevertheless, some of them spent long periods in service here. For example, Kasim and Dervish related to the family of Yahyapashazades, after them Ferhad Bey and Memi sah bey, then later in the 17th century followed by the descendants of Memobegoviches – who also settled for a more extended period. From this dynasty, Yakovali Hassan played an important role. Their foundations (waqf), the places of worship, baths, colleges and schools established by them significantly enriched the city, improved its commercial life and culture.

The official function of the qadi was also present in Pécs fulfilling the roles of a judge and notary – mainly among the Muslim population. They also managed tax collection and organised employment for the administration, a highly educated intellectual of the city. The teachers of the four colleges or madrasahs (Kasim Pasha, Memi Pasha, Tiryak Pasha and Yakovali Hassan Pasha) expanded the circle of intellectuals in the 17th century with their 30–40 students, the clerks, and tutors and other professionals. Due to their literacy and erudition, they were held dear and respected by the community as hodjas.

The military significance of Pécs lessened after the invasion of Szigetvár in 1566, however, there were stationary troops in decreased number. About 800 guards were deployed in Pécs in 1543, and with their gradual decrease in number throughout the decades only 200 could be found in 1590. The warden of the castle (*dizdar*) was their captain. All the different military formations were represented in the guard: the elite infantry of the castle guards (the *musthafiz*), the cavalry (the *faris*), the azabs, the marauders and gunners (the *toptschis*), along

with their assistance of smiths, carpenters, bomb makers and yeomen. Although in low numbers, the janichars also supported the defence dispatched from the Porte. Except for the castle guard, the landlord troop of the sanjak all military officers stationed in Pécs. Due to the significant fluctuation, however, the military did not typically settle at a particular location, most of the Muslim house owners were out of this group in 1597.

While the city supervisor (*sehirkethudasi*) was responsible for administrative affairs, the framework of the daily life of Muslim inhabitants in Pécs was provided by the one and a half dozen private foundations (*waqf*). From an economic aspect, the Pécs *mukataa*, the group managing the diverse sources of income had a key role. These funds maintained the public and spiritual facilities (the mosques, baths, schools, colleges), while their existence warranted the survival of the strong well-capitalised families. They had a significant role in the economic life of the city. Kasim's *waqf* for-example included a caravanserai, a bath, 61 shops, water mills (with a total of 23 wheels), and some orchards, vineyards and hayfields in the outskirts of the city. We should not forget about Kasim's funds at other places which – since they formed an economic system – composed and arranged the economic relations of Pécs. A similar fund was of the Memibegoviches' in the mid-17th century. The primary source of income of the *mukataa* established in Pécs in August 1546 was customs duties. The customs office in Szekcső, Harsány, Nyomja and Szentlőrinc belonged to them, but they also conducted customs clearances in the tollhouse at the Pécs market place. The income on customs was extended by renting out state-owned retail outlets. Thus, the *mukataa* could generate an income for a significant number of local commoners by securing work and living.

The major figures of the economy were tradesmen, craftsmen, such as hairdressers, furriers, tailors, candlemakers, blacksmith, butchers, saddlers, tanners, swordsmen, hatmakers, needle makers, *boreck* and *helva* makers. According to descriptions, there were 100–120 shops in the city, which functioned as workshops at the same time. Foundations operated many workshops and shops.

The places of worship had peculiar significance due to the importance of religious life. In the mid-17th-century local Muslim religious communal life, at least seventy attendants were serving in seven larger and ten smaller mosques. Seven highly cultivated and rhetorically qualified theologians, *hatibot*, were amongst them who recited the Friday prayers (*hutbe*) in the mosques. The number of muezzins and lectors of the Qur'an did not exceed, but a few dozen of them with some candle lighters also served at the places of worship. The religious personnel was often in service at the same location, in the same position and had tighter bonds with their area of service than the officials or soldiers.

The distinguished members of the community were the descendants of Muhammad, people who could trace back their lineage to the prophet. A few of them also settled in Pécs, and an office to manage their issues was also set up (*nakibü'l-esráf kajmakâmi*). There were Muslims, with a few new Muslims among them who, by completing the pilgrimage to Mecca, earned the title: *hadji*. At the foot of the Mecsek hills, the Islam mysticists appeared and settled in a more significant number (the *Sufis* and *deroishes*) with ascetics among them who renounced the world. Also, highly educated judges and the spiritual elite frequented the area.

V. Culture, Education, Religion

In all regards, the lifestyle and culture of the population of great diversity paint a colourful picture. Nevertheless, the Muslim community gradually became the majority. Daily life, along with culture, was first controlled, then dominated by the invaders. The contemporary mentality was defined by denominational conditions, according to the spirit of the age, and the Church operated their institutions.

Muslims (*Balázs Sudár*)

The members of the Muslim elite had a peculiar bond beyond unconditional loyalty that manifested itself in a peculiar use of language different from common Turkish. They highly appreciated skilfulness in classic poetry, not only enjoyed but also cultivated it. Poets emerged from among military leaders of the borderlands, for instance, Arslan, one of the beys of Pécs, or Gazi Giray, the khan of the Crimean Khanate who composed his

famous debate poem titled *Coffee and Wine* in 1602, which was also interpreted as a political pamphlet. We also find poems related to Pécs among the works of minstrels, the ashiks. The literary fame of Pécs in the Ottoman world, however, was due to two prose fiction authors born in the city. Jafar Ijani was an excellent writer of his age, creating highbrow religious works of art. He was also the author of a historical work elaborating on local events. The Pécs born poet Ibrahim Peçevi who also spent the last two decades of his life in the city represented a less eloquent literary quality, still his chronicle titled *Tarih Peçevi* is vital information source considering the events and relations of Ottoman rule in Pécs between 1543 and 1640.

It is evident that traditional Turkish minstrels also lived in Pécs, whether referring to the janissaries who stationed in the city, or among the Bektashi dervishes who sang their poems accompanied by instruments. Evlia Çelebi provides a description of how “playing the instrument called kopuz is a characteristic of loyal warriors”. The military musicians also appeared here who inspired the soldiers in warfare, and in times of peace, they provided the music at processions and open-air concerts. To support the healing of the soul, classical music was performed by the most prominent representatives of the genre, the dervishes. The whirling Mevlevi dervishes excelled as the best classical musicians of their era, who among others composed and performed sublime pieces that required a great depth of musical knowledge to accompany their spiritual “dances”. They were settled by Yakovali Hassan Pasha, who himself was a prominent flute (ney) player of excellent reputation in the empire in the middle of the 17th century. Moreover, he was considered as one of the greatest masters in Istanbul. Thus, these personalities promoted the city to become the citadel of classical music in the second half of the 17th century. Various sources give credit to the South Transdanubian Hungarian lords who enjoyed listening to the imprisoned Ottoman musicians.

The Ottoman culture was characterised by miraculous deeds and phenomena preserved by legends. In Pécs, such a saint vested by miraculous powers was Idris Baba whose grave received a türbe. Paradoxical and tale-like elements are mingled in the story of Memi Bey who converted the Franciscan church into a mosque with a bath and a school. A key figure of the Muslim image of the past is Plato (Eflatun) who, according to local legends, got tired of the issues in Athens and in his elderly years he became a hermit and moved to the Carpathian Basin and settled near Esztergom, where Alexander the Great (Iskender) visited him and established schools for him. Then, Plato came to Pécs and had the city built up; namely, he founded the college and lost his life here. Legend says the inscription over the town’s gate with the date of the foundation also attributes to the philosopher.

In the culture of Muslim cities, the order of dervishes had a notable role, of which three were traceable. The Halvetis appeared in the region with the conquest and stayed in the city to the end of the Ottoman era. They had a significant influence in the Sultan’s court of whom Kasim Bey was a great supporter. Ferhad Pasha raised their monastery in the 1570s. The emergence of the Mevlevi (whirling) dervishes had peculiar significance in Pécs in the 1630s as they rarely settled in the western regions of the Empire. Yakovali Hassan Pasha established their monastery. In the framework of their unique ceremony, through their whirling dance, the dervishes seeking contact with Allah put great emphasis on music and the analysis of music, as they acquired the knowledge of healing by music as well. The order operated in the city until 1686, and due to their escape, the community established a monastery in Filibe (present Plovdiv). Its prominent leaders were among the most recognised personalities throughout the Empire. According to the legend of Idris Baba, he was the member of the Bektashi dervish order and was revered as a saint, whose fame supposedly could be related to religious folklore. His türbe’s location outside the city wall suggests that he exerted a significant effect on the masses. Bektashi dervish order had a strong presence in Pécs, but we do not know about their monastery.

Christians (*Szabolcs Varga*)

The Ottoman conquest caused an immediate break in the organisation and operation of the Catholic Church – not only because of the conquerors but because of the fear of them. It was partly marked by the waves of flight, the first one in 1526 and, then it became a mass phenomenon in 1543. Although the bishop, who was considered to be the landlord of the settlement, and the body of canons forming the chapter left the tumultuous circumstances, however, their relationship with the city never broke totally. The high priests following one

another slowly recognised that their absence is not temporary. The rate of acceptance and resignation largely depended on individual ambition, influence and, at last but not least, on the circumstances. The intensity of the contact was also changing and could quickly end up at fights for the rights of drawing income, or mere property rights. The bishops appointed afterwards were delegated primarily from the Zagreb region. The chaplain settled in Pressburg and tried to assert their rights, most notably the right to collect income on properties. However, throughout the whole era of the Ottoman rule, they encountered unavoidable obstacles till 1680, as they lost direct contact with the Hungarian castle fiefs. They were under Ottoman control also with their properties and thus they could only exercise their rights through secular intermediaries. Finally, even this possibility was ruined due to the invasion of Szigetvár (1566) and Kanizsa (1600). The high priests had no relation left with their diocese. The gradually decreasing number of believers could only be gathered into the community by secular priests or Franciscan monks, who not only had to face the hostility and disinterest of the Ottoman public administration but they also had fights with the Protestant community leaders in the area.

The framework of Christian religious life changed after the conquest. The invaders had their priority in consolidating the occupied territories and set up relations with the local churches accordingly, nevertheless, the Ottoman public administration considered non-Islam believers as inferior, thus introduced restrictions in the field of religion as well. In such circumstances could Protestant reformation – about which in this early period we know very little – spread. The population of Pécs is assumed to have joined the Lutheran Church, similarly to the whole of the region, and from 1550 onwards, the Reformed Church. At the beginning of the 1570s, Unitarian people from Transylvania settled in Pécs; thus, the religious map of the city had additional colours. Catholics were present in decreasing numbers and the majority of the Christian inhabitants from the last third of the century followed the Unitarian faith. In the first decades of the conquest, the Unitarian theologians, priests and the inevitable centre of their communities in Pécs could conduct a peaceful life with a high-quality cultural environment to the last third of the 16th century.

In contrast, in other regions, the personalities of the same denomination suffered persecutions. Pastor György Jászberényi, who moved here from Transylvania, and became the first Unitarian bishop here had a decisive role in the process, along with György Válaszúti and the poet-theologian Miklós Fazekas Bogáti. Due to their theological and church organiser activity, the Unitarian community took a prominent position in both Hungarian Antitrinitarianism and in that of the Ottoman Empire. Although establishing a Unitarian college was not feasible in Pécs, Latin, Hebrew, Greek languages and theology were all taught at a high level in their secondary school. It is no surprise that the religious debate between the Unitarian Válaszúti and the Reformed Máté Skaricza held between 27 and 31 August in 1588 had a crucial importance in the history of the Hungarian Reformation. The Unitarian bishop made a record about the meeting under the title the *Pécs Dispute*. The manuscript of the *Pécs Dispute* is an essential spiritual historical source in the territory under Ottoman rule. At the end of the 17th century, not only the once hostile Reformed Church and the rigorous invaders but also the again influential Catholics challenged their religious life.

The Long Turkish War shook the position of each and every denomination, and the Unitarians turned out to be the strongest of them. The Catholics of Pécs could not be more than four hundred people; moreover, they were divided along ethnicities among which the Croats gradually became the majority. They became excluded from the All Saints' Church, which they shared with the Protestants. A qadi set the balance back according to a dictate by the Sultan. After the closing event of the war, the Peace of Vienna, both the Hungarian secular and ecclesiastic institutional system made it possible for the Pécs bishopric to exercise its rights in the diocese. Considerable change, however, was brought by the Jesuits strengthened as a result of the outcome of the Council of Trent, propagating an educational reform after Rome deemed the mission of Catholic Renewal on the territories of the former conquest feasible.

The most significant change was brought by the establishment of the Jesuit mission in 1612. As one of their first measures, they established a school, which operated more or less successfully till 1664. In 1617, about fifty children were educated in three classes. Their aim was to educate local intellectuals who would be accepted by the Ottoman authorities and would be able to convert people efficiently on their homelands. Several of their students continued their studies at the University of Nagyszombat and Rome. Due to their continued presence and activities in the field of education, "Pécs became the stronghold of the Catholic hierarchy in the southwest of conquered Hungary" despite the difficulties the missionary work met.

A lot of conflicts sprang up from the necessary cohabitation with the Muslims and the Ottoman authorities influenced the range of their cooperation.

Meanwhile, they had to compete with the Unitarians and the strengthening Reformed congregation as well. Though the establishment of the chapter made them more substantial, using a single church by all the Christian denominations was still a source of conflict among them. Despite the hostile conditions, the Christian society in Pécs persisted in the city which extended its catchment area to the territories beyond the river Drava, and the local Catholics from there often paid a visit in Pécs. Like the Jesuits, hand in hand with the Bosnian Franciscans active in the area, could manage the pastoral care of the Catholics in Baranya, the pastors teaching in the Unitarian school under the bishopric also provided excellent service by supporting the identity in villages that belonged to their remit.

VI. The Formation of the Cityscape of Pécs during the Ottoman Period

(Balázs Sudár – Szabolcs Varga)

The presence of Ottomans in Pécs altered the cityscape. Although the conquerors had no conscious initiative of destruction, their viewpoints were mostly different from the Central European ones, so they used everything they could to build to their own taste. Indeed, the most remarkable changes were brought about in the demolished parts of the city, where the reconstruction did not follow the former local taste. Pécs, in comparison with other cities under Ottoman control, was lucky in surviving the period of conquest; nevertheless, the greater shocks could not avoid the city either.

The arrangement of the settlement did not change a lot: besides the Bishop's Palace, the city surrounded by walls meant the core to which suburbs were linked from the east, the west and later from the south. In the Ottoman times, the eastern (Buda) suburb developed significantly since the Tettye Stream provided the basis for the Ottoman tanners who settled there. In contrast to the structure of the settlement, the cityscape seriously changed. The medieval churches and monasteries disappeared and in their place mosques and baths were erected: to the end of the 17th century, seven-eight slim minarets were pointing towards the sky demonstrating the oriental vest the city took on with their mostly Muslim inhabitants. The dwelling-houses were surely redesigned according to the Balkanian style with timber framework, but there were no traces left of them. One single church could survive the Ottoman period, which, however, served for all the Christian denominations: it was the All Saints' Church of the Buda suburbs.

VII. Epilogue

(Szabolcs Varga)

In 1686, the Christians took the city back, though the suffering of the locals did not come to an end. The war of liberation followed by Rákóczi's War of Independence meant a severe challenge; thus, the more peaceful period only dawned from the 1710s. The citizens quickly changed, as in 1686 the Ottoman invaders and their families disappeared in great numbers from the life of the settlement. A lot of inhabitants fell victim to the raid and havoc caused by the Kurutz and Raacian forces in 1704, and even more inhabitants decided to leave. The survivors tried to forget the several-decade-long warfare, while the newcomers who arrived in place of the former citizens were not aware of the life under the Ottoman rule. Thus, only just a few traces were left of the Ottoman era in Pécs.

The most spectacular monuments from the 16th and 17th centuries are the Islamic edifices located at diverse points of the town. Those mosques that remained in better condition kept operating as Catholic churches until more substantial conversions could take place. The empty buildings, such as the türbe dedicated to Idris Baba, acquired new functions; thus, a lot of Ottoman structures survived until the present day. Pécs has one of the wealthiest Muslim built heritage in the Carpathian Basin. It is the most prominent heritage from the era of the Ottoman conquest, which became a hallmark of the city and is considered as a cultural attraction among tourists visiting Pécs. The vicinity of the Balkans, however, is still palpable.

XII.

Özet

Bu kitap Pécs Tarihi Vakfı tarafından organize edilen araştırma programı çerçevesinde hazırlanmış sekiz ciltlik monografi dizisinin III.'sü olup, yazarlar Osmanlı-Türk hakimiyeti altına giren Pécs'in tarihini işlemiştir. Cildimiz ilk iki dönemi işleyen çalışmaların bir devamı niteliğindedir. Bunlar yerleşim bölgesinin, eski çağdan Hristiyan (Katolik) piskoposluğun kurulmasına kadar (I. cilt) süren erken dönemin olaylarını ve orta çağ hikayesini anlatıyor okuyuculara (II. cilt).

17. yüzyılın ortasında Osmanlı İmparatorluğunu bir uçtan öbür uca gezen ve yerleşim yerlerini detaylıca anlatan Türk seyyah Evliya Çelebi çağdaş Pécs'in - Osmanlıca Peçuy - güzelliğini, zenginliğini, şehrin ve sakinlerinin renkli kültürel hayatını içten bir coşkuyla yazdı. Seyahatname'deki 1663 senesinin yazında Pécs'e yaptığı ziyarete dair anılarını kaydettiği yazısından, o zamana kadar 120 seneden beri devam eden Osmanlı hakimiyetinin etkilerini (de) yansıtan bayındır bir şehrin resmi görünüyor. Osmanlı Türk hakimiyetinin bir buçuk yüzyılı bizim için daha çok yıkım, yok olmak, yüzyıllık değerlerin kaybedilmesi demek olduğundan dolayı da anlatımı ilgi çekicidir. Bu bir tesadüf değil, çağın Macar gerçeği hakikaten de böyleydi. Fakat Türkler açısından sınır bölgesinin yaşam güvensizliği içerisinde bile başarılı bir Osmanlı kültür merkezine dönüşen Pécs şehrinde de imparatorluğun başka bölgelerinde mevcut olan bütün fikir ve sanat eserleri ortaya çıktı. İnsanlar başka her yerde olduğu gibi çarşılara, hamamlara, kubbeli camilere gitmişti. Göğe uzanan minarelerde müezzin müminlere aynı şekilde ezan okumuştur. Tekkelerde İslam tasavvufçuları, dervişler aynı şekilde tefekkür etmiş, çocuklar ise eğri büğrü Arap harflerini benzer şekilde kağıt üzerine yazmaya çalışmıştı.

Acaba Pécs açısından hesap nasıl? Osmanlı Türk hakimiyeti şehre refah mı yoksa felaket mi getirdi? Osmanlılar sadece her şeyi yok mu ettiler yoksa arkalarında değerli şeyler de bıraktılar mı? Monografi dizimizin önceki cildinde gördüğümüz önemli kültürel ve ekonomik merkez olarak faaliyet gösteren, görkemli binalar açısından zengin şehrin kaderi 1543'ten sonra ne oldu? Dizinin üçüncü cildinde yazarlar bu sorulara cevap arıyor. Cildin sayfalarında sadece Osmanlı fethinin tarihini araştırmakla, şehrin Osmanlı idaresini ve bölgede aldığı siyasi ve askerî rolünü incelemekle kalmıyor, bu değişikliklerin sonuçlarını da analize ediyorlar. Şehrin halkı nasıl değişti? Daha önceki Hristiyan nüfusun kaderi ne oldu? Yerleşen yeni Müslüman nüfus hangi toplumsal tabakalardan, mesleki gruplardan oluştu? Gittikçe azalan Hristiyan camiası nasıl ayrıldı? İki etnik grup arasında ne tür bir ilişki oluştu? Osmanlı Türkleri eski mevcut binaları yok mu ettiler yoksa kullandılar mı? Daha öncekilerin yanında veya yok edilenlerin yerine ne inşaat ettiler? Bütün bunların etkisiyle şehrin manzarası fakirleşti mi yoksa zenginleşti mi? Bütün bunlardan sonraki nesillere nasıl bir miras kaldı? Pécs'in bölgenin ekonomik hayatında oynadığı rolü sona mı erdi yoksa başka bir hale mi geldi? Aynı soruyu fikir hayatı ve kültür ile ilgili de sorabiliriz. Bu açıdan yazarlar - ayrı ayrı - Pécs'te yaşayanlar veya şehre bağlı olanların Osmanlı ve Hristiyan kültür değerlerinin geliştirilmesi ve korunmasına nasıl katkıda buldukları sorusuna da cevap arıyorlar. Ayrıca şu soruya da: Orta çağ Pécs'i ne zaman ve kimler tarafından tahrip edildi?

Cevaplar sayesinde bu kitabın sayfalarında renkli ve zengin bir şehrin resmi ortaya çıkıyor, fakat Kasım Paşa'nun ordusu tarafından 1543'te işgal edilenden esas olarak farklı bir şehrin resmi bu. Dönemi iyi tanıyan yazarlar kaynakların hepsini ortaya çıkararak, şimdiye kadarki araştırma sonuçlarının ve değerlendirmelerin eleştirel kullanımıyla, objektif değerlendirmesiyle Osmanlı-Türk dönemindeki Pécs'in resmini çizdiler. Hem de yeni bir resmini. Hem Macar hem Türk tarafında rastlanabilen duygusal - bazen ideolojik, siyasî

- nedenselli değerlendirmeler ve bunları baz alan kişilere karşı, onları reddederek çağdaş şehrin hayatını, sakinlerinin kaderini, imkanlarını, başarılarını ve acılarını gösteren bir resmi.

Kitabın Osmanlı'yla alakalı kısımlarını Balázs Sudár, Hristiyanlarla bağlantılı olanları da Szabolcs Varga yazdı.

I. Tarihi genel bakış

Balázs Sudár – Szabolcs Varga

Bu bölümde yazarlar dönemin Türk (Osmanlı) ve Macar (Hristiyan) kaynaklarını ve de onları işleyen makaleleri, kaynak yayınlarını - uluslararası literatüre de göz atarak - çok yanlı bir şekilde tanıtıyor. İki tarafta hazırlanmış mevcut yazılı kaynakları, onların türlerini ve konu açısından önemli bilgileri içeren görsel eserleri ayrı altbölümlerde tanıtıyorlar. Kaynakların eksik olmasının hangi alanlarda zorluklara yol açtığını da bu bölümde gösteriyorlar. Çağdaş Macar dilli belgelerin yok olması, hatta onların oluşmamasından dolayı şehrin Macar topluluğunun, hayatının rekonstrüksiyonu ancak ikincil kaynaklar yardımıyla mümkündür: 16. yüzyıldaki durumları çoğunlukla Osmanlı defterleri, 17. yüzyıldakileri ise dış - Macar Krallığının hükümet organlarında ve kilise kurumlarında hazırlanmış - kaynaklar işlenerek yapıldı. György Válaszúti'nin 16. yüzyılda Pécs'te serpilip gelişen Protestan kültürünün öne çıkan hatırası olan *Pécsi Disputa (Pécs Münaşası)* isimli çalışması özellikle önemli ve 17. yüzyıl başında buraya yerleşen Cizvit papazlarının raporları da çok manalıdır. Pécs ile ilişkili hümanist tarihçilerin çalışmaları ve seyyahların, denetçilerin anlatımları bunları kısmen tamamlıyor. Fakat şehrin eşsiz detaylı anlatımı onlara değil, Pécs'i 1663'te ziyaret eden Türk bir seyyaha, Evliya Çelebi'ye aittir. Bu çalışma olmasaydı Osmanlı Türk Pécs'i hakkında çok az bilgimiz olurdu. Başka yerlerden toplanabilen ufak tefek bilgileri bir ana hat olarak birbiriyle birleştiriyor. Bunların dışında önemli, bütün ülkeyi etkileyen olaylar - 1664 yılında şehrin kuşatılması, daha sonra kurtarıcı savaşları - ile ilgili hazırlanan raporlar ve ülkenin geri alınmasından sonraki sayımların verileri önemli bilgiler sağladı. Görsel tasvirlerin çoğu, örneğin şehrin kuşatılmasını gösteren gravürlerin çoğu çok az değer taşımakla birlikte bunlar arasında da birkaç dikkat çekici askerî mühendislik çizimine rastlanabilir. Şehir geri alındıktan sonra hazırlanmış şehir planı ve 18. yüzyılın ortasından kalan, aslında Osmanlı dönemi durumunu gösteren umumî manzara özellikle önemlidir. Osmanlı-Türk Pécs'i araştırmasının hikayesini Szabolcs Varga anlatıyor. Aslında bu cildin yenilikleri bu başlangıç noktasından anlaşılabilir.

II. Osmanlı hakimiyeti döneminde Pécs'in tarihi (1543-1686)

Balázs Sudár – János J. Varga

Bölümün yazarları Pécs'in Osmanlı dönemi tarihini ele alıyor: Balázs Sudár şehrin işgal edilmesinden geri alındığı zamana dek süren dönemi, János J. Varga ise şehrin geri alınmasına giden yolu ve Pécs kuşatmasını. Fakat bu bölüm sadece olayların basit sıralamasını vermiyor. Ağır basan savaş eylemlerinin yanında okuyucular şehrin ve bölgenin günlük hayatı hakkında bir anlayış kazanabilir, olayların başrolündekilerinin ailevi durumunu ve kariyerini de tanıyabilirler. Fethedenlerin ve Hristiyanların Pécs'teki ve Güney Transdanubya'daki imkanlarını ve aksiyonlarını etkileyen, hakimiyet bölgesinde, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bölgelerinde ve ülkenin komşu kısımlarında gerçekleşen süreçler de düzenli olarak gösteriliyor. Bağlantıların gösterilmesi yerel olayların, içinde de Pécs'in rolünün, öneminin anlaşılmasında yardımcı oluyor. Aralarında Türklerin ilerlemesi, bununla bağlantılı savunma savaşları ve Macar Krallığı ile Erdel'in çatışmaları ile ilgili hadiseler önemli rol almıştır. Aynı şekilde çatışmaların askerî, ekonomik, hatta kitle psikolojik etkileri de. Bölüm pek çok detayla Osmanlı - Türk hakimiyetinin mekanizmalarını da açıklıyor.

Şehrin Osmanlı dönemi tarihi üç periyoda ayrılabilir. İlk periyot fetih dönemi (1543-1566): Pécs bu zamanlar Hristiyanların elinde olan Zigetvar ile ölümcül bir rekabet içindeki "Cephe şehir" idi, Türk ilerlemesinin merkezi ve aynı zamanda motoru. 1566'da bu sorun sona erdi, Zigetvar sultanın seferi ile Osmanlıların eline geçti ve bununla Pécs hayatında yeni bir dönem başladı: Sakin "sivil" gelişme dönemi (1566-1600). Bundan sonra bölgenin yeniden düzenlenmesi yapıldı çünkü 1600'de Batı Transdanubya'nın anahtarı olan Kanije

düştü. Resmî olarak Kanije'den idare edilen, ama gerçek merkezi Pécs olan yeni bir vilayet oluşturuldu. Bununla şehir Osmanlı şehir ağındaki hakettiği yeri kazandı. Üçüncü periyodu şehrin yakıldığı 1664 senesine kadar uzun ve devamlı bir gelişme karakterize ediyordu. Şehir yangını atlattı ama bundan sonra çok uzun süre Müslümanların elinde kalmadı: 1686'da Hristiyanlar kalıcı olarak geri aldılar (1600-1686).

1541'de işgal edilmiş olan Budin'e doğru Tuna Nehri boyunca uzanan yolun güvenliğinin sağlanmasını, nehrin batı tarafındaki bölgelerin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini amaçlayan sefer sırasında Türkler Pécs'i 1543'te işgal ettiler. Mohaç Muharebesi'nden sonra Türkler 1526'da da şehri istila ettiler ve iç savaş zamanında da duvarlar altında Osmanlı birlikleri görüldü. Müzminleşen Türk tehlikesi korkusundan dolayı çok fazla kişi, aralarında önde gelen toplumsal tabakaların üyeleriyle daha önce, zayıf savunmanın komutanı ve garnizonu ise 1543 senesinin Haziran ayı başında şehri terk etti. Böylece piskoposluk merkezini daha önceki diplomatik görevlerinden dolayı yeri iyi tanıyan Kasım Bey'in birlikleri hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirdi, ayrıca muhtemelen yeni ganimete Sultan Süleyman'ın kendisi de kısa bir ziyaret yapmıştı.

Kasım 1543'te Mohaç Sancak Beyi olarak tayin edildi ve sancağın organize edilmesi onun görevi oldu. Daha sonra başka yere atandıktan sonra bunu yaklaşık on sene boyunca Derviş Bey devam ettirdi. Kasım Bey yaklaşık 3500 askerden oluşan ordusunun yardımıyla sancağı güçlendirdi, çevredeki kaleleri, palankaları işgal etti ve vergilendirmeyi düzenledi. Sancak ismini Mohaç'tan almasına rağmen asıl merkezi her zaman beylerbeylerinin görev yeri olan Pécs idi. Bunu orta çağdaki gelişmiş yapısı, yol sistemi içindeki konumu ve oldukça büyük kalesi uygun kıldı. Olayların detaylı anlatımı sırasında okuyucumuz Kasım'ın da - belki kan bağıyla değil, ama - ait olduğu bölgeyi uzun süre yöneten, hatırlı Yahyapaşazade sülalesini daha iyi tanıyabilir.

İlk birkaç on yılda Osmanlıların egemenliğinin pekiştirilmesi ciddi zorluklarla karşılaştı. Bölgenin en önemli kalesi olan Zigetvar ve diğer garnizonlar yüzünden sürekli tehlike altındaydılar. Devamlı savaş durumu, aşağı yukarı eşit kuvvetler, saldırılar ve karşı saldırıların dizisi sakin, sivil hayatın meydana gelmesine elverişli olmayan yaşam güvensizliğini oluşturdu. Üstelik 1550'li yılların ortasından itibaren Osmanlı ilerlemesinin hızı kesildi ve Hristiyan taraf Márk Horváth sonra da Miklós Zrínyi'nin liderliğiyle yavaş yavaş üstün geldi: Pécs'teki Türkleri gittikçe daha da Tuna hattına doğru gerilettiler. 1557'de Pécs de ciddi bir saldırıya uğradı. Kuşatmacılar şehri ele geçirmeye çalışmadı ama şehri yağmalayıp yaktılar. Bu orta çağ Pécs'inin muhtemelen ilk büyük yok oluşuydu. Ve belki Hristiyan nüfusun 1570'li yıllarda tamamlanan duvarlar dışına tahliye edilmesi de bu zamanda başladı: O zamandan sonra büyük Hristiyan toplulukları sadece duvarlar dışındaki dış mahallelerde yaşadı.

Gittikçe dara düşen Pécs'teki Türkleri Sultan Süleyman'ın 1566 yılındaki seferi kurtardı: Zigetvar'ın Türklerin eline geçmesiyle ani tehlike geçti, sonraki yayılmayı ise Zigetvar'dan yönettiler. Türk hakimiyet bölgesinin sınırı daha batıya, Pécs ise cephe hattından hinterlanda geçti. Bununla şehrin barışçı, hakimiyet bölgesinde nadir olan gerçek bir sivil gelişimi başladı. Bu görece korunmuş durumdan dolayı hakimiyet bölgesindeki Osmanlı yerleşkeleri arasında seyrek istisna olarak Pécs 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı çarpışmalarından da kurtuldu. Şehir giderek daha çok hinterland işlevi gördü: büyük seferler için geçiş yapan orduların ikmal maddelerini burada topladılar, bazen ordular kışı burada geçirdi. Bir keresinde bir hükümdar, Kırım Tatarı Gazi Giray Han da kışı burada geçirdi ve sık sık sefere hazırlık olarak yapılan görüşmeler de burada gerçekleşti. Bütün bunlar şehrin önemini arttırdı, ekonomik ve kültürel gelişmesine vesile oldu. Pécs'teki askerler tabii hâlâ savaşlara katıldı, öncelikle Güney Transdanubya'da, ama zaman zaman daha uzak cephelerde de.

Hakimiyet bölgesi ve özellikle Güney Transdanubya cephesinin durumunda 1600'de Kanije'nin işgali kökten değişiklik getirdi. Pécs'teki sancağın yeni düzenlenen Kanije Eyaleti'ne eklenmesiyle eyaletin en önemli şehri Pécs oldu. Eyaletin gayri resmi başkenti olarak sayılması tesadüf değildir. Bölgenin yönetiminde önemli rol oynayan birçok şahıs Pécs'te baş gösterip öyle veya böyle burada kökleştiler de. Bunlardan biri 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı Osmanlı kahramanı, Sultan'ın rikabdarı olan ve vezir unvanını kazanan, hayatının sonunda Budin'i yöneten ama bu arada Pécs'i hiçbir zaman unutmayan Tiryaki Hasan Paşa idi: Burada vakfını kurdu, türbe ve medrese inşaat ettirdi ve büyük bir ihtimalle 1613'te burada defnedildi. Onun ardılı olan, Gábor Bethlen'in yakın tanıdığı, iktidara geçmesinde yardımcısı sonra himaye edeni İskender Paşa ise Pécs'te doğdu. Bethlen'in savaşlarına Pécs'teki birlikler de katıldı ve küçük bir yerli sülale, Memibegoviçlerin klanı bu savaşlar sırasında yükseldi. Efsanelere göre şehri işgalinde da payları varmış fakat bu doğru değilse de 1570'li yıllardan itibaren önemli vakıflar yaptıkları ve şehirde inşaatlara başladıkları kesindir. 17. yüzyılda

yerleşkenin hayatında ailenin iki üyesi, baba ve oğlu, Sarhoş İbrahim Paşa ve Yakovalı Hasan Paşa önemli rol oynadılar. Emekleri sonucu olarak klanın bir merkezi tam da Pécs'te oluştu ve dönen dervişlerin buraya getirilmesi gibi kültürel spesiyalitelere de onlara aittir. Hakimiyet bölgesinde günümüzde en sağlam kalan caminin Yakovalı Hasan Paşa'yla ilişkilendirilmesi de semboliktir.

Tam bir Osmanlı şehrine dönüşen Pécs'in yaklaşık yüz yıl kesintisiz süren gelişmesine Miklós Zrínyi ve Julius Hohenlohe tarafından yönetilen imparatorluk birliklerinin 1664 yılında başlattığı hücum son verdi. Bir yandan Zrínyi Kanije'nin geri alınması için uzun zamandır plan kurarken, öbür yandan 1663 yılındaki Osmanlı fetihlerinden dolayı çaresiz duruma da düşmüşlerdi. Hristiyan tarafı zor durumda saldırıya geçmeye karar verdi: Zrínyi ve Hohenlohe girişimlerini alışılmadık bir vakitte, kışın başlattı. Büyük bir imparatorluk ordusuyla bölgenin iki anahtar kalesinin, Kanije ve Zigetvar'ın etrafını dolaşarak Pécs'e girdiler ve şehri 27 Ocak ile 7 Şubat 1664 arasında muhasara altına aldılar. Kaleyi zapt etmeyi başaramadılar ama Zrínyi şehri yaktırdı. Böylece Güney Transdanubya'nın en önemli Osmanlı Türk merkezi harap oldu. (Sonraki yirmi yılda Pécs'in tahribatı ne kadar atlatılabildiği bilinmiyor.) Ancak şehrin hayatının trajik değişimi Hristiyanlar için ciddi bir askerî başarı sayıldı zira Türk ambar merkezi yok oldu. Bununla Kanije'deki Türklerin durumu daha da umutsuz bir hal aldı ve sonuç olarak 1664 yılı Osmanlı seferi de yenilgiye mahkum kılındı, zira gelen ordular azıksız kaldı. Zrínyi aksiyonuyla Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın sefer planlarını "raydan çıkardı", Osmanlı ordusunun başta planlandığı saldırı yönünü saptırarak Transdanubya için muazzam bir ıstıraba neden oldu fakat muhtemelen ülkeyi nihai yok olmaktan kurtardı.

Osmanlı dönemindeki Pécs'in hikayesinin son bölümü Miklós Zrínyi'nin 1663-1664 yılı kış seferinden neredeyse yirmi sene sonra başladı. Sadrazam Kara Mustafa'nın 1683'teki Viyana'ya karşı saldırısının ardından Macaristan'daki Osmanlı hakimiyeti bir toprak kayması gibi çöktü. Kurtarıcı savaşının bir epizodu 1686'da Pécs'in geri alınması idi. Bütün savaş açısından ikincil bir olay şehrin hayatında çağ başlatan bir değişiklik getirdi. János J. Varga uluslararası ilişkiler ve diplomatik arka planın analizinden yola çıkarak, ordunun buraya gönderilen Louis von Baden komutanlığındaki 23 bin kişilik birliği 16 Ekim 1686'da Pécs'e girene değin Kutsal İttifak birliklerinin yolunu ve askerî başarılarını detaylıca anlatıyor. İyi donatılmış olan ordu için ne eksik ve tamir görmeyen şehir duvarları, palankalar ve kapılar, ne de kaleyi koruyan sadece yaklaşık bin kişilik askerî kuvvetler bir engel teşkil etti. Türkler zaten şehri baştan yakıp terk ettiler ve sivil nüfus ile kaleye çekildiler. Altı günlük kuşatmadan sonra, top ateşine tutulmalarının ardından su takviyesi kesilince teslim oldular.

Pécs'in ele geçirilmesiyle Siklós ve Kaposvár'ın geri alınması ve Eszék Köprüsü'nün tekrar yakılması da mümkün oldu. Pécs bundan sonra artık Hristiyan ordusunun lojistik merkezi oldu. Bu şekilde daha sonra Türklere karşı elde edilen askerî başarılarla - Drava ötesi ve daha uzak, Güney-Doğu bölgelerin geri alınmasına da yol açan - Nagyharsány'daki İkinci Mohaç Muharebesi zaferinde (1687), Zigetvar (1689) ve Kanije'nin (1690) geri alınmasında rol aldı.

III. Karpat Havzası şehir ağında Pécs

Balázs Sudár – Szabolcs Varga

Osmanlı hakimiyeti dönemi birçok açıdan acayip zamanlar getirdi. Fethedenler işgal ettikleri bölgeleri tamamen ilhak edip tutamadı, Hristiyanlar ise onları geri alamadı fakat onlardan vazgeçmek de istemedi. Türkler bu yüzden bir dizi "devlet idaresi" görevinden vazgeçtiler: Günlük hayatın organizasyonunu mağlup Hristiyan topluluklara bıraktılar, mazlumlardan "ancak" vergi ve sadakat beklediler. Bir zamanki Hristiyan alemi böylece devam etti, ama temel kurumsal sistemi olmadan, alttan örgütlenen topluluklarda. Diğer taraftan Hristiyan ve Müslüman dünyası birbirinden hayli ayrıldı: Aralarında vergi ve ekonomik meseleler dışında çok fazla temas noktası olmadı. Bütün bunlar ise bir ikili, paralel olarak birbirlerinin yanında yaşayan dünyayı oluşturdu: Hristiyanlar hayatta kalmaya, Müslümanlar da hayata tutunmaya çalıştılar. Böylece iki yerleşim ağı yan yana yaşadı, Müslümanlar ve Hristiyanların yaşadığı şehirler her ikisinin de bir parçasıydı. Pécs de işte böyleydi.

Szabolcs Varga - tarihî bir genel bakışa dayanarak - Osmanlı hakimiyet bölgesine geçen Pécs'in 1543'ten sonra da Macar şehir ağının bir parçası kaldığını kanıtıyor. Şehri bu zamanlarda da Macar Krallığı'nın ve

Erdel'in önemli merkezleri ile bağlayan bağlantı sistemi kanıtının temeli oluyor. Pécs'in orta çağda Macar Krallığı'nın en gelişmiş yerleşimlerinden biri olarak sayılması bunun başlangıç noktasıdır. Zagreb-Szeged-Fehérvár üçgeni içindeki çok büyük bölgenin tek önemli şehri olarak ülkenin en gelişmiş bölgelerinden birinin ekonomik ve kültürel merkeziydi. Bu da sonuna kadar bölgesel liderliğini korumasına ve Kanije Eyaleti'ni yöneten paşaların da resmî merkezleri yerine daha çok burada kalmasına katkıda bulundu. Hristiyan nüfusun sayısı sürekli azalmasına, Alman kent soylu sınıfının taşınmasına rağmen yerleşimin geleneksel ama önemli yeni unsurlarla da zenginleşen ticarî, dinî ve kültürel ilişkileri 16-17. yüzyılda da devam etti. Sonrakiler arasında Üniteryenlerin Erdel'deki şehirlerle, 17. yüzyılda ise Cizvitlerin Zagreb ile olan teması özellikle önemliydi. Bütün bunlar sayesinde Pécs - coğrafi ve devlet teşkilatı açısından Osmanlı İmparatorluğu'nda yer almasına rağmen - sınırlı bir şekilde de olsa, fonksiyonel anlamda Macar şehir ağının da bir parçası olarak kaldı.

Balázs Sudár'ın araştırmalarına göre hakimiyetin "Türk dünyası" aslında binlerce Macar köyüne karşı sayısı toplamda iki yüzü bile bulmayan birbirlerinden uzakta güçlendirilmiş yerleşimlerle sınırlıydı. Müslüman yerleşimler bu şekilde bir blok değil, daha çok Hristiyan Macar köyleri denizinde birer ada oluşturdu. Fetihçilerin elit sınıfı, askerî kuvvetleri, bir miktar kent halkı da vardı, fakat bölgeyi dolduran halk kitleleri yoktu. Bu şekilde köyleri de yoktu, ancak istihkamları vardı ve bunların birkaç düzinesinde sivil halk yaşadı: Bunları Müslüman şehirler olarak anıyoruz. Bu şehirlerde "sivil" yaşam tarzına hizmet eden kuruluşlar ve binalar ortaya çıktı: dinî vakıflar, camiler, hamamlar, mektepler ve medreseler, pazarlar, kervansaraylar, derviş tekkeleri, mahkemeler. Bu yerleşkeler arasından sadece altısı imparatorluk ölçeğiyle de kayda değer idi. Pécs bunlar arasındaydı. Bu durum kısmen orta çağdan gelen gelişmişliği, o zaman oluşmuş - ve kısmen Osmanlı zamanlarında da korunmuş - ekonomik ve kültürel bağlantı sistemi ve de merkezi konumundan ileri geldi. Başlangıçtaki askerî rolünün azalması zayıflamayı değil, tam tersine: sivil hayatın inkişafını getirdi. 1566'dan sonra cephelelerden uzak kalan, savaşlardan yüz yıl boyunca kurtulan ve bölgenin önde gelen Osmanlı ailelerinin de kalıcı olarak yerleştiği şehir belki de hakimiyet bölgesinin en sivilleşmiş yerleşimlerinden biriydi. Bunlar sayesinde Osmanlı şehir ağının da, sadece Budin ve Peşte ile değil, Balkanlardaki Osmanlı şehirleriyle de sıkı bağlantıları olan, önemli bir bağlantı noktası oldu.

IV. Şehrin topluluğu

Fetihten dolayı Pécs nüfusunun etnik ve dinî oluşumunda, toplumsal yapısında kökten, fakat ani olmayan bir değişiklik meydana geldi. 1526, sonra da 1543'ten sonra birçok kişi kaçtı, ama şehir ıssızlaşmadı ve - sayıları azalsa da - Hristiyan nüfusu da sonuna kadar kaldı. İşgalciler başlarda askerî güçlerini yerleştirdi ve onların ardından daha sonra gittikçe daha fazla Müslüman zanaatkar, tüccar, din adamı geldi. Pécs'te yaşayanların yapısını böylece şehrin geri alınmasına kadar bir yandan ikilik, diğer yandan devamlı değişim karakterize etti.

Pécs'in Hristiyan halkı (Szabolcs Varga)

Szabolcs Varga kısa bir girişte yerleşim bölgesindeki çağdaş Hristiyan topluluğunun rekonstrüksiyonunu güçleştiren kaynak niteliklerinden kaynaklanan metodolojik zorlukları tanıtıyor. Başlangıç noktası olarak işgal anında Pécs'in Hristiyan nüfusunu gösteriyor. Piskoposluk şehrinin 16. yüzyılın başında toplam nüfusunu tahminen yaklaşık altı bin kişi olarak belirliyor ve bunun başında kilise ve sivil elit bulunuyordu. Aralarından en iyi şekilde belgelendirilmiş olan ve yaklaşık yüzde dördü ismen bilinen kilise adamlarının sayısını 300 kişi olarak veriyor. Laik toplum ile ilgili 1526-1543 arasındaki yıllardan sadece veri parçacıkları mevcuttur. Yazar orta çağ nüfusuna 1526'dan sonra müzminleşen Türk tehlikesi ve de eş zamanlı olarak iki kralın seçilmesinden dolayı meydana gelen iç savaşın nasıl bir etki yarattığına ismen bilinen kilise ve dünyevî şahısların hayatlarını tanıtarak ve birkaç çağdaş belgeden bilinen durumları inceleyerek örnekler gösteriyor. Bunlar elitin üyelerine bakıldığında tehlike ve belirsizlikten dolayı başka yere göç ettiklerini gösteriyorlar. Ancak somut durumlar eksik olan tam kapsamlı sayımların yerini tutmaz. Bu şekilde bütün şehir halkının 1543 yılındaki değişim oranı bilinemez, ki imparatorluk değişimi muhtemelen ciddi bir yeniden düzenlemeye neden olmuştur.

Doğru veriler olmadan 1543'te Pécs sakinleri arasından yaşamak için yeni bir yer seçenlerin sayısının ne kadar olduğu söylenemez. Rahiplerin çoğunun gittiği kesin olup birçoğu Piskoposluk Sarayını takiben Pozsony'a yerleşti. Şehrin Alman sivil halkı neredeyse tam sayısıyla kaçtı. Aralarından birçok kişi Viyana'da sarayın hizmetine geçti veya kamara mercilerinde memur oldu. Ayrılan Pécs'teki soylular ve Macar siviller daha sonraki mevcut kaynaklara göre - eski bağlantılarını kullanarak - hem Drava Nehri ötesindeki Kapronca'ya, hem Viyana'ya, Yukarı Macaristan'daki Pozsony ve Kassa'ya hem de Erdel'in önemli şehirlerine yerleştiler. Ancak ortaya çıkarılan belgelerden şehir düştüğünde kaçtıkları veya daha önce taşındıkları ya da başka yere geçmeye daha sonra karar verdikleri her zaman tespit edilemez. Nüfusun fetihten önceki sayısı ve ilk Osmanlı sayımlarına dayanarak tahminen 4000 kişilik Hristiyan nüfusu arasındaki farkı dikkate aldığımızda 1543'te ve ondan sonraki birkaç senede yaklaşık 2000 kişinin Pécs'ten taşındığını varsayabiliriz.

Osmanlı kamu yönetiminin yerinde tutmaya çalıştığı vergi ödeyen nüfusu oldukça titiz bir şekilde kaydetmesine rağmen burada kalanların sayısını ve de oluşumunu tespit etmek kolay değildir. Bu çok yakında normal hayata geri döneceğini ümit eden şehirde kalanların çıkarlarına da uygun düştü. Burada kalan Pécs'liler mesela İslam hukuku uyarınca fetihten sonraki yıllarda evlerini terk etmek zorunda değildiler. Osmanlı cizye defterleri (1546, 1552, 1554, 1566, 1570, 1579) sayesinde sadece nüfus sayısına değil, - isimlere dayanarak - mevcut meslek türleri konusunda da neticeye varabiliriz. Bu açıdan 1546'da sekiz papazı ve 22 "deák"ı (talebe) kaydetmeleri önemli, böylelikle tam anlamıyla entelektüel kesimi - bütün erkeklerin yüzde dördü - toplamda 30 kişiyi temsil ediyordu. Sayılar ve kişiler daha sonra değişti fakat şehirden tamamen kaybolmadılar.

Ayrıca Osmanlı defterlerinin zaman zaman değişen bakış açılarından dolayı değişiklikleri takip etmek zor olabiliyor. Buna rağmen ilk on yıllarda nüfus sayısı hemen hemen değişmezken kişilerin büyük kısmının değiştiği görülüyor. En büyük değişim şüphesiz daha fakir nüfus arasında olmuştur. Şehir 1566'ya kadar bazı mahallelerin harap olmasıyla sonuçlanan birçok saldırıya uğradı. Zigetvar'ın ele geçirilmesinden sonra şehir duvarları içine yerleşen yeni gelen Müslümanların sayısı arttı. Bunun neticesinde şehir merkezinden gittikçe daha fazla kişi duvarların dışına geçti, böylece mesela Doğu dış mahallesi olan Malomszeg'in nüfusu ciddi bir artış gösterdi. Yazar 1579 yılı defterindeki verilere göre 4-5000 Müslümana karşı tehlikeli azınlıkta kalan Hristiyanların sayısını 1300 olarak tahmin ediyor.

Buraya taşınan Hristiyanlarla ilgili - başka kaynaklar olmadan - ancak soyadlarından tahmin yürütülebilir. Bunlara göre yeni gelenlerin çoğunlukla yakın çevredeki köylerden ve az sayıda Tolna, Mohaç ve Valkóvár şehirlerinden - veya Valkó ilinden - geldikleri bilinir. Hristiyan nüfusu arasında büyük ölçüde çoğu fetihten sonra şehre yerleşmiş olan Hırvatlar ve Tótlar (Slavyonya Güney Slavları) ve de Ortodoks Sırpı vardı. Hakimiyet bölgesine Güney Slavları yanında Latinler olarak söz edilen Ragusalılar, Yahudiler ve Kiptik olarak adlandırılan çingeneler geldi. İtalyan veya Latin sıfat ile kaydedilen Ragusalılar Pécs'in ticarî öneminin artmasında önemli rol oynadılar. Fakat onların yerini 1570'li yıllara gelindiğinde özellikle Boşnak Katolik tacirler aldı. 17. yüzyılın başlarına gelindiğinde asıl Hristiyan Macar nüfusunun çoğu başka yere taşındı, birçok ailenin de nesli tükendi. Etraftaki köylerden buraya taşınan Macarlar bunların eksikliğini gideremedi.

Pécs durumundan dolayı iki dünyanın sınırında yer aldı ve tüccarları, girişimci sivil halkı her ikisine Balkan Yarımadası'nın iç bölgelerinden, Macar Büyük Ovası'nın bölgelerinden tutun, ta Avrupa'nın zengin şehirlerine kadar aşına oldu. Gerçi mesleklerin oranları hakkında az bir şey biliyoruz, kaynaklar ilk başta kuyumculardan bahsediyor. Ancak ticarete Pécs'teki Hristiyanların önemli rol oynadıklarının değişmediği kesindir. Şehrin haftalık pazarlarına tüm bölgeden insanlar giderdi ve uzun mesafeli ticarete de önemli rolleri vardı. Tüccarları sığır ticaretinde bölgesel dağıtıcı fonksiyonunda bulundular. Bununla ilgilenenler arasında birkaçı kasap dükkanını da işletti. Farklı statülerde bulunan Pécs'teki sivillerin uğraştığı şarap ticareti de hâlâ kazançlıydı. Batıdan tedarik edilen çuhanın bölgesel dağıtımı da önemliydi, ayrıca Pécs Doğu'dan gelen malların deposu olarak da işlev gördü. Bütün bunları yerel üretilen sığır ve koyun derisinin satışı tamamladı.

Bu Hristiyan topluluk hukukî durumu değişmiş olan bir şehirde hayatını sürdürdü. Türkler yerli halkın günlük hayatına çok az müdahale ettiler, ne ihtiyaçları ne de yeterli memurları vardı bunun için. Genellikle Hristiyanların vergi ödemeleri ve karışıklık çıkarmamaları onlar için yeterliydi. Ayrıca Hristiyan nüfusun durumunu yerleşimlerinin hakimiyet bölgesinin Müslüman şehir ağında aldığı yeri büyük ölçekte etkiledi. Yazar bu açıdan hakimiyet bölgesindeki şehirleri üç kategoriye ayırıyor. Tamamen Osmanlı idaresi altına geçen güneydeki ve askerî önem taşımayan, bundan dolayı görece fazla haklarını koruyan Büyük Ova'daki

pazar kasabalarına göre Pécs ikisi arasında bir yerdedi. Stratejik bakımdan daha az önem taşıyan Pécs orta çağda bölgede elde ettiği mevkisini korumayı başardı ve Güney Transdanubya'daki Osmanlı hakimiyetinin merkezi olarak sayıldı. Fakat bu yavaş yavaş varoşlara itilen ama sayıca önemli olan Hristiyan camiasının otonomisinde pek fazla görülmedi. Gerçi *communitas* tarafından haklar tanınmış bir hakimi mevcuttu ve onun çalışmasını belirsiz yetkiye sahip bir belediye başkanı ile meclis de destekledi. Ancak şehir meclisinin yetkisi sadece iç kilise idaresi sorunlarında geçerliydi ve 16. yüzyılın ortasından itibaren – Pécs'teki mezhep koşullarının değişmesinden dolayı – adeta Üniteryen cemaat meclisi olarak çalıştı. Osmanlı yargılama forumları – beyin sarayı veya kadı, gümrük emini, baş mimar ve şehir kethüdası makamları – Pécs'te toplum hayatının düzenlenmesinde Büyük Ova'daki pazar kasabalarında olduğundan çok daha fazla rol aldılar. Hristiyan mezhepler arasındaki tartışmalarda da sıklıkla kadı veya beyin kendisi karar verdi. 17. yüzyılda Pécs'teki Macar özyönetiminin yetkileri daha da azaldı.

Osmanlı hakimiyetinin ikinci yarısının kaynaklarından giderek sertleşen bir yaşam resmi ortaya çıkıyor. Dinî hayat alanında bazı tavizler almayı başarırken Hristiyanların taciz edilmesi daha da sıklaştı. Sadece fethedilen halktan gittikçe daha çok korkan Osmanlılar tarafından değil. Sınırın öbür tarafında da burada yaşayanlara gitgide düşmanca baktılar. Bunu Zrínyi'nin orduları tarafından Ocak 1664'teki kuşatma sırasında yapılan zorbalıkları da gösteriyor. Hristiyan orduları buradaki dindaşlarını da yağmalama sırasında bağışlamadı. Şehrin yakılması ise onun hemen hemen tamamen yok olmasına neden oldu. Bu sırada ölenlerin ve kaçanların yerine hakimiyet döneminin son on yıllarında Bosna'dan yeni – çoğunlukla da Hırvat – nüfus geldi. Böylece Pécs'teki Hristiyanlar arasında Macarların oranı daha da düştü. Onlar da ilk başta Batı (szizeti) dış mahallede bir araya toplanıp genelde tarım veya bağıcılıkla uğraştılar. 1686 Kurtarıcı savaşından sonra Pécs tamamen mahvolmuş bir manzara sergiliyordu.

Pécs'in Müslüman halkı (*Balázs Sudár*)

Balázs Sudár oldukça eşsiz, eksiksizliğe gayret eden 1579. yılı Mufassal Defterine dayanarak 4500 Müslüman ile 1000–1200 Hristiyan olmak üzere şehrin nüfusunu toplamda 5500–5700 civarında tahmin ediyor. Bundan sonra Müslüman toplumun başlıca kişi ve gruplarını tanıtıyor. Çalışmasını zorlaştıran kaynakların nadirliğini Osmanlı toplumunun her tabakasından, onların yerinden ve günlük hayattaki fonksiyonlarından canlı bir görüntü sağlamasıyla ortadan kaldırıyor. Bu bütün imparatorlukta tipik bir resmin içine Pécs'teki Müslüman toplumun şahıslarını yerleştirmesiyle aynı zamanda genel ve kendine özgü özellikleri gösteriyor.

Yerel elitin en önemli kişileri emniyet ve asayiş işlerinden sorumlu sancakbeyleri idi. Osmanlı idarî sistemin gerektirdiği şekilde Pécs'teki beyleri de sık sık değiştirmelerine rağmen bazıları daha uzun süre geçirdiler burada: Yahyapaşazadelerin ailesine bağlı olan Kasım ve Derviş, onların dışında Ferhat Bey, Memi Şah Bey, 17. yüzyılda ise gene kalıcı olarak yerleşen Memibegoviçlerin soyundan Yakovalı Hasan önemli rol oynadı. Vakıfları, onlar tarafından kurulan ibadethaneler, hamamlar, medreseler ve mektepler şehri önemli ölçüde zenginleştirdi, ekonomisini ve kültürünü güçlendirdi.

Pécs'te de – özellikle Müslüman halk arasında – hakimlik ve noterlik görevlerini yerine getiren, vergi tahsilini organize eden ve memurların işe alımlarını yapan kadı faaliyette bulundu. Oldukça eğitilmiş olduğundan şehrin önde gelen entelektüel idi. Dört medresenin (Kasım Paşa, Memi Paşa, Tiryaki Hasan Paşa ve Yakovalı Hasan Paşa *medreselerinin*) öğretmenleri ve 17. yüzyılın ortasında onların yaklaşık 30–40 talebesi, bundan başka öğretmenler, katipler ve eğitilmiş olduklarından dolayı hoca saydıkları başka işler yapanlar da entelektüel grubunu arttırdılar.

Pécs'in askerî önemi Zigetvar ele geçirildikten sonra (1566) azaldı, ama – daha az sayıda olsa da – şehirde sonuna kadar Türk askerleri konuşlandı. Pécs'e 1543'te 800 kişilik kale muhafız kuvveti getirildi. Bunların sayısı yavaş yavaş azalarak 1590'lı yıllarda sadece yaklaşık 200 kişi kaldı. Kalenin korunmasından sorumlu lider dizdar idi. Garnizonda her zaman yer alan birimlerin hepsi mevcuttu: elit kale muhafızları olan müstahfızlar, atlı süvari olan farisler, azaplar, yağmacılar ve topçular, dahası yardımcı personel, haddadlar, doğramacılar, humbaracılar, depocular. Yanlarında – gittikçe azalan sayıda olsa da – merkezden gönderilen yeniçeriler de korumayı sağlamlaştırdı. Kale muhafızları dışında sancağın tımar sahibi askerleri de, 22 büyük ve 100 küçük mülke sahip zaim ve sipahi zabıtları ve kendi askerleriyle birlikte çoğunlukla Pécs'te yaşadı.

Gerçi sürekli değişimden dolayı askerlerde kalıcı olarak yerleşme pek görülmezdi, ama 1579'da Pécs'teki Müslüman ev sahiplerinin önemli bir kısmı onlardan oluşuyordu.

İdari işlerden şehirkethüdası sorumlu iken, Müslüman nüfusun günlük hayatının çerçevesini Pécs'teki yaklaşık bir buçuk düzine vakıf oluşturdu. Ekonomik bakımdan ise devletin çeşitli gelir kaynaklarını bir grupta idare eden Pécs mukataasının önemli bir rolü vardı. Vakıflar toplum ve fikir hayatının alanlarını idame ettirdiler (camiler, hamamlar, mektepler, medreseler) ve aynı zamanda bunların olması zengin ailelerin devam etmesini de sağladı. Şehrin ekonomik hayatında da önemli rolü vardı. Kasım'ın vakfının mesela 1579'da bir kervansarayı, bir hamamı, 61 dükkanı, su değirmenleri (toplamda 23 çark ile), şehrin sınırında ise meyve bahçeleri, üzüm bağları, otlakları vardı. Ayrıca Kasım'ın başka yerlerde vakıf servetleri olduğunu da unutmamak gerek. Bunlar da - tek bir ekonomik sistemi oluşturduklarından - aynı zamanda Pécs'in ekonomik bağlantılarını da düzenlediler. 17. yüzyılın ortasında Memibegoviçlerin vakfı onunkine benzer bir önem taşıyordu. 1546'da oluşturulmuş Pécs mukataasının ana gelir kaynağı mal gümrüğünden oluşuyordu. Szekcső, Harsány, Nyomja ve Szentlőrinc gümrük yerleri ona aitti ve Pécs'te de pazarda bulunan gümrük binasında gümrük aldılar. Gümrük gelirlerini devletin mülkiyetinde olan dükkanların kiraya verilmesi ile de çoğalttılar. Bunların sayesinde mukataa birçok yerli sıradan insana iş ve geçim sağladı.

Kaynaklara göre ekonomik hayatta aralarında berberler, hamamcılar, terziler, kürkçüler, mumcular, nalbantlar, kasaplar, eyerciler, kalaycılar, depocular, ipekçiler, kılıç ustaları, şapkacılar, iğneciler, börekçi ve helvacıların olduğu zanaatkarlar ve tüccarlar önemli rol oynadı. Liste her zamanki meslekleri gösteriyor olup, bunları yapanlar yerel ihtiyaçları elverişli bir şekilde karşılayabildiler. Anlatıldığına göre şehirde sıklıkla aynı zamanda atölye olarak da kullanılan 100-120 dükkan hizmet verdi. Vakıflar çok sayıda atölye ve dükkan işletti.

Dinin öneminden dolayı ibadethanelerin ayrıcalıklı bir yeri vardı. 17. yüzyılın ortasındaki Pécs'teki Müslüman camiasının dinî hayatına o zaman faaliyet gösteren yedi cami ve on mescidin toplamda yaklaşık yetmiş çalışanı hizmet etti. Aralarında yedi yüksek ilahiyat eğitimine ve natıkaya sahip olan camilerde hutbe okuyan hatip vardı. Namaza çağırın müezzinler ve Kuran'ı ezberleyen hafızların sayısı birkaç düzine idi. Onların yanında ibadethanelerde bekçiler ve kandilciler de çalıştı. Din görevlileri sık sık onlarca sene boyunca aynı işyerinde, aynı işte görev yaparak görev yerlerine memurlar ve askerlerden daha çok bağlandılar.

Şecerelerini Peygambere kadar götürebilen, Peygamberin soyundan gelen Seyyidler Müslüman camiasının önemli üyeleri idi. Aralarından birkaçı Pécs'e de yerleşmiş olup şehirde onların işlerini yöneten Nakibu'l-Eşraflık Kaymakamı denilen merci de mevcuttu. Pécs'teki Müslümanlardan - aralarından yeni Müslümanlar - hacca giderek hacı ünvanını kazananlar bilinmektedir. İslam tasavvufçuları (sufiler diğer adıyla dervişler) de Mecsek Dağı'nın eteğinde erken zamanlarda boy gösterip çok sayıda burada yaşadılar. Aralarında kendilerini çileciliğe adanmış dünya nimetlerinden vazgeçen fakir kişiler gibi en yüksek kültüre sahip, manevî elite ait olan entelektüeller de mevcuttu.

V. Kültür, eğitim, din

Her açıdan son derece karışık nüfusun hayat tarzı ve kültürü de renkli bir resim gösteriyor. Fethedilmiş Pécs'te Müslümanların yavaş yavaş çoğunluğa geçmesine rağmen kültürel hayatını da içeren günlük hayatı işgalciler düzenleyip sonra da egemen oldular. Onun içeriği - o dönemde olduğu gibi - büyük ölçekte mezhep koşulları tarafından belirlendi, kurumları ise kiliseler tarafından işletildi.

Müslümanlar (*Balázs Sudár*)

Müslüman elitin üyelerini Osmanlı Hanedanı'na mutlak sadakatten ötürü özel bir kültürlerinin olması, örneğin halk tarafından kullanılan Türk dilinden farklı dil kullanmaları birbirine bağladı. Klasik şiiri önemsediler ve sadece dinleyici olarak değil bununla meşgul da oldular. Şairler serhat bölgelerde örneğin Pécs beylerinden biri olan Arslan Bey gibi başlıca askerî liderler oldu. 1602'de şehirde misafirlik eden Kırım Tatarı Gazi Giray Han meşhur, siyasî risale olarak da düşünülen Kahve ile Bade isimli manzumesini de burada yazdı. Pécs ile ilgili şiiri Osmanlı Türk aşıkların eserleri arasında da buluruz. Pécs'in Osmanlı alemindeki edebî ününün

temelini burada doğmuş iki düz yazı yazarı attı. Cafer İyani döneminin yüksek kalitede, süslü düz yazı tarzında yazdığı dinî eserleri yanında yerel olayları işleyen bir tarihî çalışma da yazdı. Pécs doğumlu ve hayatının son yirmi yılını da burada geçiren İbrahim Peçevî'nin edebî seviyesi o kadar yüksek değildi, fakat *Târih-i Peçevî* adlı vakayinamesi Pécs ile birlikte hakimiyet bölgesinin 1543 ile 1640 arasındaki durumu ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Ya burada görev yapan yeniçeriler ya da Bektaşî dervişleri arasında şiirlerini bir çalgı eşliğinde, şarkı söyleyerek icra eden, geleneksel Türk müziğinin adetlerini devam ettiren ozanların Pécs'te de yaşadığından kesinlikle eminiz. Evliya Çelebi'nin "kopuz isimli çalgı çalmak Pécs'teki dinî savaşçıların adettir" şeklindeki anlatımı bunun bir kanıtıdır. Savaşlarda askerleri coşturan, barış zamanlarında ise törenlerde oynayan veya "meydan müziğini" sağlayan mehter takımı burada da boy gösterdi. Ruhu destekleyen, iyileştiren klasik müziği ile özellikle dervişler meşgul oldular. Aralarından dönemin en iyi klasik müzisyenleri olan Mevlevî (dönen) dervişleri sivrildiler. Onlar diğerleri arasında spiritüel "dansları" için muazzam, ciddi bir müzik bilgisi gerektiren parçaları besteleyip oynadılar. Onları 17. yüzyılın ortasında Pécs'te kendisi de ünü uzak diyarlara yayılmış bir ney ustası olan, İstanbul'da en büyük ustalar arasında sayılan Yakovalı Hasan Paşa yerleştirdi. Onlar sayesinde şehir 17. yüzyılın ikinci yarısında hakimiyet bölgesindeki klasik müziğin kalesi oldu. Birçok kaynak Güney Transdanubya'daki Macar aristokratın esir düşen Türk müzisyenleri zevkle dinlediklerini anlatıyor.

Mucizevî eylemler, olayların anısını koruyan efsaneler Türk kültürünün de tipik unsurlarıydı. Pécs'te aziz olarak anılan, olağanüstü kerametleriyle tanınan ve kabri üstüne bugün de ziyaret edilebilen türbesi yapılan İdris Baba'nın hikayesi de böyleydi. Fransiskanların kilisesini camiye çeviren, yanında hamam ve medrese kuran Memi Bey'in hikayesi kendi kendisiyle çelişkili, masal gibi unsurlar içeriyor. Müslüman efsanelerinin önemli bir karakteri Eflatun idi. Yerel Müslüman efsanelere göre Atina'nın baş belalarından bıkip yaşlıyken keşiş olarak Karpat Havzası'na, Estergon yakınına yerleşti. Burada Büyük İskender de onu ziyaret edip ona diğerleri arasında okul inşaat ettirdi. Ondan sonra Eflatun Pécs'te yaşadı, şehri esas olarak o imar etti, ünlü bir yüksek okul kurdu ve burada da vefat etti. Müslüman efsanesi şehir kapısı üstündeki - onun kurulması ve geçmişi ile ilgili - yazının ona ait olduğunu söylüyor.

Müslüman şehirlerin kültürünün şekillendirilmesinde Pécs'te aralarından üçünün mevcut olduğu anlaşılan derviş tarikatlarının çok önemli bir rolü vardı. Kasım Bey'in de önemli destekçisi olduğu Sultan Sarayı'nda da büyük etkiye sahip Halvetiler bölgeye fetihle birlikte geldiler ve hakimiyet döneminin sonuna kadar şehirde yaşadılar. Tekkelerini de içeren camilerini 1570'li yıllarda Ferhat Paşa yaptırdı. Pécs'te 1630'lu yıllarda Mevlevî (dönen) dervişlerin boy göstermesi özellikle önemli bir gelişmedir, çünkü onlar imparatorluğun batı taraflarına nadir yerleştiler. Tekkelerini ve medreselerini Yakovalı Hasan Paşa kurdu. Özel ayinleri esnasında yaptıkları semayla Allah ile bağlantıyı arayan Mevlevîler müzik ve müziğin etkilerinin araştırılmasına büyük önem verdiler ve müzik ile şifa vermeyi de öğrendiler. Tarikat 1686'ya kadar şehirde faaliyet gösterdi. Fetihçilerden kaçan camia bugün de mevcut tekkesini Filibe'de (bugünkü ismiyle Plovdiv) inşa etti. Seçkin liderleri imparatorluğun tanınmış şahsiyetleri arasındaydılar. Aziz olarak anılan İdris Baba'nın efsanesindeki veriler, türbesinin şehir surları dışında yer almasına göre halk inanışlarına ilişkin, bu yüzden geniş kitlelere etkisi olan Bektaşî derviş tarikatının temsilcisi olduğu farz edilebilir. Yani hakimiyet bölgesinde güçlü pozisyonlara sahip olan tarikat Pécs'te de mevcuttu fakat tekkesi bilinmiyor.

Hristiyanlar (Szabolcs Varga)

Osmanlı fethi sadece fetihçiler değil, onlara olan korkudan ötürü de Katolik kilisesinin örgütünde ve faaliyetinde ani bir kırılma yaşadı. Bunu 1526'da başlayan ve 1543'te kitlesele dönüşen kaçış ve kilise malvarlığının kurtarılışı da gösteriyor. 1543 yılının yazında yerleşimin derebeyi sayılan piskopos ve yanında papazlar meclisini oluşturan kanonik camiası aceleci bir şekilde şehirden taşınmasına rağmen aslında bağ tamamen asla kopmadı. Art arda gelen başrahipler mecburi uzakta kalmalarının sadece geçici olmayacağını yavaş yavaş anlamaya başladılar. Kabullenmenin oranı kimi kişilerin karakterine, kişisel hürsüne, etkisine ve son ama aynı derecede önemli olarak dış koşullara bağlıydı. Bağın kalitesi ve yoğunluğu da değişti ve çok kısa zaman içerisinde sadece mülkiyet hakkı ve bundan kaynaklanan gelir imkanları için olan mücadeleye kadar

düştü. Bundan sonra tayin edilen piskoposlar öncelikle Zagreb Piskoposluğu bölgesinden gelip Zagreb'te ikamet ederken Papazlar Meclisi Pozsony'da düzenini kurup aralarında mülklerinden gelen gelirlerinin tahsil edilmesi gibi haklarını oradan kullanmaya çalıştılar. Ancak bu bütün hakimiyet döneminde aşılamayan engellerle karşılaştı çünkü ta 1680'li yıllara kadar önce Macar kale çiftlikleriyle, sonra da Türklerin eline düşen mülkleriyle doğrudan bağlantılarını kaybetmelerinden dolayı sadece dünyevî araçlar aracılığıyla haklarını kullanabildiler. Bu fırsat Zigetvar'ın (1566) daha sonra da Kanije'nin (1600) işgal edilmesiyle tamamen imkansız hale geldi. Başpapazların piskoposluklarıyla hiçbir bağlantıları yoktu. Kilisenin gitgide azalan sayıda olan inanmalarını sadece şehirde kalmış veya bölgede zaman zaman boy gösteren laik din görevlileri, Fransisken rahipleri camiada birleştirdi. Onların da Osmanlı idaresinin kötü niyeti ve ilgisizliği yanında onlarla aynı yerde yaşayan Protestan mezheplerin liderleri ile de mücadele etmeleri gerekti.

Fetihten sonra Hristiyan dinî yaşamın çerçeveleri değişti bu şekilde. Fetihten sonra pragmacı olarak işgal edilen bölgelerin istikrarı önemliydi ve yerel kiliselere karşı da buna göre davrandılar. Fakat Osmanlı kamu yönetimi İslam dinine inanmayan uyruklara aşağı düzeyde olanlar olarak baktı ve dinî yaşam alanında da bazı sınırlamalar getirdi. Yenilikçi Devrim yani reform Pécs'te bu koşullar arasında yaygınlaştı, ama bunun erken dönemiyle ilgili az bilgiye sahibiz. Nüfusunun bütün bölgede olduğu gibi Türk işgalinden sonraki yıllarda Lüterciliğe, 1550'li yıllardan itibaren ise Kalvinist mezhebe katıldığını farz edebiliriz. 1570'li yılların başında şehre Erdel'den Üniteryenler yerleşti ve bununla Pécs'in dinî haritası daha fazla renklendi. Şehirde kalan Katoliklerin sayısı azaldı. Yüzyılın sonlarında Hristiyan nüfusun çoğu Üniteryen mezhebe aitti. İlk on yıllarda başka yerlerde artık zulme uğramış Üniteryen teologlar ve papazlar hakimiyet bölgesinde rahatça yaşayabildiler. Camialarının Pécs'in doğal merkezi olması ise kuşkusuzdu. 16. yüzyılın sonlarına doğru burada kaliteli dinî yaşam ve kültürel ortam oluştu. Bunda Erdel'den buraya taşınan papazların, ilk piskoposları olan György Jászberényi, ardından gelen György Válaszúti ve şair - teolog Miklós Bogáti Fazakas'ın belirleyici bir rolü vardı. Teolojik ve kilise idarî çalışmaları sayesinde Pécs'teki Üniteryen camiası Macaristan'daki üçlülük karşıtlığı aleminde ve hakimiyet bölgesinin çok renkli kültür tarihinde de özel bir yere sahiptir. Pécs'te Üniteryen yüksek okulunun olması mümkün olmamasına rağmen liselerinde Latince, İbranice, Yunanca ve teoloji bilgilerini yüksek düzeyde öğrettiler. Macaristan'daki reform tarihinin önemli etkinliklerinden biri olan 27-31 Ağustos 1588 arasında Üniteryen Válaszúti ile Protestan Máté Skaricza'nın katılımıyla yapılan inanç tartışmasının burada düzenlenmesi de tesadüf değildi. Bu tartışmayı sonra Pécs'in Üniteryen Piskoposu Pécsi Disputa (Pécs Münakaşası) ismiyle kaleme de aldı. *Pécsi Disputa* isimli el yazması hakimiyet bölgesinin en önemli fikir ürünlerinden biriydi. Ancak 17. yüzyılın ilk on yılının sonunda bir vakitler düşman Protestanlar ve gittikçe daha sert işgalciler yanında yeniden güçlenmeye başlayan Katolikler de hayatlarını zorlaştırdı.

1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı bütün mezhebin durumunu sarstı, ama hâlâ en güçlü pozisyona Üniteryenler sahipti. Pécs'teki Katoliklerin sayısı bu zamanlar dört yüzden daha fazla olmazdı ve de etnik bakımdan da bölünmüş haldeydiler, yavaş yavaş Hırvatlar çoğunluğa geçti. O zamana kadar Protestanlarla birlikte kullandıkları Mindenszentek Kilisesi'nden de çıkmak zorunda kaldılar. Denge durumunu ancak Sultanın bir emrine dayanarak kadı yerine geri koydu. Savaşı kapatan Viyana Antlaşması'ndan sonra Pécs'teki piskoposluğun piskoposluk bölgesinde tekrar haklarını daha iyi kullanabilmesine Macar laik ve kilise kuruluş sistemi imkan sağladı. Ciddi değişikliği, Roma'nın artık hakimiyet bölgesinde de yeniden Katolikleştirmeyi destekleyen misyonun mümkün olduğuna karar verdikten sonra Trento Konsili etkisiyle güçlenen, eğitim reformunu ilan eden Cizvitler getirdi.

En büyük değişim Cizvit misyonunun 1612'de kurulmasıyla geldi. İlk adımları olarak az çok başarı ile 1664'e kadar kesin olarak faaliyet gösteren okul kurdular. 1617'de üç sınıfta yaklaşık elli çocuğa eğitim verdiler. Osmanlı Türk mercilerin kabul ettiği ve memleketlerinde etkili bir şekilde misyonerlik yapabilen yerel entelektüel kesimin yetiştirilmesini amaçladılar. Talebelerinden birçoğu Nagyszombat Üniversitesi'nde ve Roma'da eğitimine devam etti. Misyon işlerinde zorluklarla karşılaşmalarına rağmen Pécs'te devamlı bulunmaları ve eğitim faaliyetleri sayesinde "hakimiyet altındaki Güneybatı Macaristan'da Pécs Macaristan'daki Katolik hiyerarşisinin koruma noktası oldu". Müslümanlarla olan mecburi beraber yaşamada çok fazla anlaşmazlıkları oldu ve Osmanlı mercileri çalışma imkanlarına tesir etti. Bu sırada Üniteryenlerle ve o arada kuvvetlenen Protestan cemiyetleriyle de yarışmaları gerekti. Manastır kurarak güçlenmelerine rağmen tek bir Hristiyan kilisenin ortak kullanımı Hristiyan mezhepleri arasında devamlı uyuşmazlıklara neden oldu. Elverişsiz koşullara rağmen Pécs'teki Hristiyan topluluk şehirde kalmaktan vazgeçmedi. Şehrin

hizmet alanı Drava Nehri ötesindeki bölgelere kadar uzandı, oradaki Katolikler Pécs'i düzenli olarak ziyaret ettiler. Cizvitlerin bölgede faaliyette bulunan Boşnak Fransiskanlarla birlikte Baranya İl'indeki Katoliklerin manevî bakımını yerine getirdikleri gibi zor on yılları atlatan Üniteryen Piskoposluğun okulunda eğitim veren papazlar da cemiyetlerine ait olan köylerin kimliğini koruyarak büyük hizmette bulundular.

VI. Hakimiyet döneminde Pécs şehir manzarasının değişmesi

Balázs Sudár – Szabolcs Varga

Türklerin Pécs'te bulunmaları şehrin görünüşünü ciddi anlamda değiştirdi, halbuki fetihçiler kasıtlı tahribat niyetinden uzaktı. Daha çok mevcut olan şeyleri kendi - Orta Avrupa'da alışılmış olandan gene de farklı - bakışlarına göre kullandılar. En büyük değişimleri şehri yakıp yıkmaları getirdi. Bundan sonraki yeniden inşalar doğal olarak daha önceki ihtiyaçlar veya zevke göre yapılmadı. Pécs birçok başka hakimiyet bölgesindeki şehrimizle kıyaslandığında hakimiyet dönemini şanslı bir şekilde atlattı fakat büyük sarsıntılardan yine de kurtulamadı.

Şehrin düzeni çok fazla değişmedi: Yerleşimin çekirdeğini Piskopos sarayı ile birlikte duvarla çevrilmiş şehir oluşturdu. Daha sonra buna doğudan, batıdan sonra da güney taraftan da birer dış mahalle eklendi. Osmanlı zamanlarında doğudaki (Budin tarafındaki) dış mahalle büyük ölçekte gelişti çünkü Türk sepiciler Tettye Deresi'ne dayanarak buraya yerleştiler. Yerleşim yapısına karşı şehir manzarası çok ciddi anlamda değişti. Orta çağ kiliseleri ve manastırlar ortadan kayboldu, onların yerine kubbeli camiler ve hamamlar inşa edildi. 17. yüzyılın sonunda şehrin oryantal dış görünüşünü ve nüfusunun büyük çoğunlukta Müslüman olduğunu gösteren, gökyüzüne doğru yedi-sekiz ince minare uzanıyordu. Buna uyumlu olarak muhtemelen evler de Balkanlardaki geleneksel tarzda, ahşap çatki yapısıyla inşa edilmişler fakat bundan bir iz kalmadı. Türk zamanlarını bütün mezheplere hizmet eden tek bir Hristiyan kilise atlattı: Budin tarafındaki dış mahallede bulunan Mindenszentek Kilisesi.

VII. Epilog

Szabolcs Varga

1686'da Hristiyanlar şehri geri almalarına rağmen halkın eziyetleri henüz bitmiş değildi. Kurtarıcı savaşları daha sonra da Rákóczi Özgürlük Savaşı'nın olayları ciddi sıkıntılar getirdi. Böylece daha sakin dönem aslında sadece 1710'lu yıllardan itibaren başladı. Sivil halk hızlıca değişti, çünkü 1686'da şehrin hayatından Osmanlı işgalcilerin aileleri büyük sayıda ortadan kayboldu. Kuruçlar ve Racların (Macaristan'da yaşayan Sırplar) saldırılarına da çok fazla kişi kurban giderken başka yere taşınmaya karar verenler giderek çoğaldı. Onlarca yıl süren savaş durumundan dolayı sağ kalanlar daha çok unutmaya çalıştılar, yeni gelenler ise hakimiyet dönemindeki günlük hayatı zaten tanyamazdılar. Böylece Pécs'te Osmanlı dönemi çok az akıllarda kaldı.

16-17. yüzyılın en görkemli anları şehrin farklı noktalarında bulunan Müslüman binaları idi. Daha iyi durumda kalan camileri artık Katolik kiliseleri olarak kullanmaya devam ettiler, daha büyük ölçekli tadilatlarını ancak yavaş yavaş yaptılar. İdris Baba Türbesi gibi boşta duran binalar için yeni fonksiyon bulmaya çalıştılar ve bu şekilde sonuç olarak bir dizi Türk yapısı günümüze kadar ayakta kaldı: Pécs bugün de Karpat Havzası'ndaki en zengin Müslüman mimarî hatıra gruplarından birine sahiptir. Hakimiyet döneminin bu en güçlü mirası günümüzde artık şehrin simgesine dönüştü. Buraya gelen turistler de burayı bir kültürel cazibe olarak görüyor. Fakat Balkanların yakınlığı bugün de hissedilir.

Az első borítón és a belső címlapon látható rekonstrukció a Pazirik Kft. munkája

A borító hátlapján Pécs Szabad Királyi Város címere (1780) látható
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
A reprodukciót készítette Pesti András

Angol fordítás: Radnai Imre
Angol nyelvi lektorálás: Petrás Éva és Varga Krisztina

Török fordítás: Farkas Csaba

Könyv- és borítóterv, nyomdai előkészítés, mutatók: Eröss Zsolt

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya

www.pecstortenete.org
www.kronoszkiado.hu
www.tti.btk.mta.hu